

İslâm Hukukunda Şahitlik ve Şüphe İlişkisi* The Relationship Between Witnessing and Doubt in Islamic Law

Ahmet Polat^{1*} - Zeki Yaka^{2*}

¹ Dr., ADRB Vaizi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Belçika / Dr., ADRB Preacher, Presidency of Religious Affairs, Belgium, apolat71@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0003-2330-7278>

² Dr.Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı / Assist. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Antalya, Türkiye, zekiyelten@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8027-4981>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş: 17/12/2025
Kabul: 26/02/2026
Yayın Tarihi: 28/02/2026
Yayın Sezonu: Şubat

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Atıf

Polat, A.-Yaka, Z. (2026). İslâm hukukunda şahitlik ve şüphe ilişkisi. *Tanım Tenkit Teorî*, 6: 57-81.

* Bu makale Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığım "İslâm Hukukunda Şüphe Kavramı ve İzale Yolları" isimli doktora tez çalışmam esas alınarak hazırlanmıştır.

Öz

İslâm'ın ortaya koyduğu hükümler, zarurat-ı hamse diye bilinen can, mal, nesil, akı ve dinin korunmasına yönelik hükümlerdir. Meydana gelen adli vakalarda, beş temel ilkeyi korumak ve adaleti gerçekleştirmek görevi olan mahkemelerde şahitlik şer'i bir delil olarak kabul edilmiştir. Yaşanmış bir olayın, mahkeme huzurunda açıklığa kavuşarak hâkimin ve kamuoyunun zihninde oluşan tereddütleri gidermeye yönelik, şahitlik delilinin rolü çok büyüktür. İslâm hukukunda farklı durumlarda yapılacak şahitlikler için, olayların özelliğine göre birtakım kurallar/şartlar tespit edilmiştir. Buna göre, zina davalarında dört erkek, diğer davalarda iki erkek yahut bir erkek iki kadının bulunması gerekir. Şartların konulması, adalete olan güvenin sarsılmaması ve şüphe/töhmetin izalesine matuftur. Yargılamayı yürütecek hâkim; sosyal hayatındaki yaşantısına dikkat etmeli, her iki tarafa eşit mesafede yaklaşmalı, soruşturmayı belirlenen usul çerçevesinde yürütmelidir. Şahitlerin ise vasıfları, sosyal statüleri, adalet üzere yaşamaları, tanıklığa ehil olma cihetinden teklif/tekellüf durumu, tanıklıkta bulunacağı davada akraba veya yakınının bulunup bulunmaması, tanıklığa konu edinen kişinin psikolojik durumu gibi meseleler şüphe ile doğrudan irtibatlıdır. Adaletin sağlanması ve verilen kararlarda şüphe oluşmaması için, pozitif hukukta insanın psikolojik durumu da dikkate alınarak şahitliğin deliller arasından çıkarılması tartışılmış; ancak buna rağmen şahitlikten vazgeçilmemiştir. Fıkıh bilginleri ise, bu tartışmaya girmek yerine, nasların yanı sıra fıkıh-ahlâk ekseninde tanık olarak dinlenecek kimselerin kriterlerini belirlemişlerdir. Gündemden hiç düşmeyerek daima tartışmaların odak noktasında bulunan kadınların şahitliği ise, şüpheyle yakın ilişkilidir. Şahitlik çok ağır bir sorumluluk olduğu için kadınların bu sorumluluğa dahil edilmemesi hedeflenmiştir. Doğum, bekâret ve nesep gibi hâllerde kadının tek başına şahitliğine zarureten izin verilmiştir. Şahitlikle ilgili meselelerin incelenmesinde, dört mezhebin klasik ve geniş hacimli kaynakları esas alınmış, bu eserlerde yer alan hükümlerden hareketle şüphe olgusu ile şahitlik arasındaki ilişkinin temellendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, ilgili hükümlerin bütüncül biçimde sunulmasını sağlayan tümevarım metodu tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Şahitlik, Şüphe, Adalet, Ahlâk, Yargılama,

Research Article

History

Received: 17/12/2025

Accepted: 26/02/2026

Published: 28/02/2026

Pub Date Season: February

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyrights & Licensing

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the studies utilised are mentioned in the bibliography.

Conflicts of Interest

No conflict of interest declared.

Financial Support

No external funding was used to support this research.

Citation

Polat, A.-Yaka, Z. (2026). The relationship between and doubt in Islamic law. *Description Critique Theoria*, 6: 57-81.

* This article is based on my doctoral thesis titled "The Concept of Doubt and Ways of Resolving It in Islamic Law," which I completed at the Institute of Social Sciences at Akdeniz University.

Abstract

The rules laid down by Islam are those aimed at protecting life, property, progeny, reason, and religion, known as the "zuret-i hamse" (essential obligation). In judicial cases, witness testimony is accepted as religious evidence in courts, which are responsible for upholding the five fundamental principles and upholding justice. The role of witness evidence is very important in clarifying an event in the court and eliminating the hesitations in the minds of the judge and the public. In Islamic law, certain rules/conditions have been established for witness testimony in various cases, depending on the nature of the case. Accordingly, in adultery cases, four men must be present, while in other cases, two men or one man and two women must be present. The establishment of these conditions is intended to ensure trust in justice and to eliminate suspicion and accusations. The judge presiding over the trial must be mindful of their social life, maintain an equal distance between both parties, and conduct the investigation within the established procedure. As for the witnesses, issues such as their qualifications, social status, living according to justice, their offer/status in terms of being qualified to testify, whether there is a relative or close relative in the case in which they will testify, and the psychological state of the person who testifies are directly related to suspicion. To ensure justice and avoid doubt in decisions, the exclusion of testimony from evidence, taking into account a person's psychological state, has been discussed in positive law. However, despite this, testimony has not been abandoned. Scholars of Islamic jurisprudence, however, have instead determined the criteria for those who can be heard as witnesses, based on Islamic law (fiqh) and ethics, as well as on the basis of religious texts. The testimony of women, which has always been a hot topic and a focal point of debate, is closely linked to suspicion. Because witnessing is a burdensome responsibility, it has been aimed to exclude women from this responsibility. In cases such as birth, virginity, and lineage, women are permitted to testify alone. In examining issues related to testimony, the classical and voluminous sources of the four schools of Islamic jurisprudence have been primarily used. The aim is to establish the relationship between doubt and testimony based on the rulings found in these works. Accordingly, the inductive method, which provides a holistic presentation of the relevant rulings, has been preferred in this study.

Keywords: Fiqh, Testimony, Suspicion, Justice, Morality, Trial.

Giriş

İslâm, zarurat-ı hamse diye bilinen ve güvence altına alınması zorunlu olan 5 temel ilke doğrultusunda hükümler vaz etmiş veya tedbirler almıştır. Yeryüzünde insanların haklarının korunması için adaletin sağlanması, bu beş temel ilkenin tamamıyla ilgilidir.

Hukukun muhafazası ve adaletin gerçekleştirilmesinde belirleyici olan şahitliğin şüpheden uzak olması gerekmektedir. Bilhassa had ve kısasa ilişkin yargılamalarda adaletin yerini bulması, tanıkların verdiği ifadelere bağlı olması sebebiyle tanıklık; Edebü'l-Kâdî konusundan hemen sonra yer almıştır. Kitap ve Sünnet, tanıklıkta şüpheyi gidermeye yönelik (erkek olma, şahitlerin adedi gb.) bazı kriterler koymuştur. Fıkıh mezhepleri, bu mevcut şartlara bazı ilaveler yapmıştır. Bu bağlamda, bazı fıkıh kitapları, şahitliğe geniş yer ayırmıştır. Bahislerde dikkat çeken husus ise şüphe/töhmte karşı önlem almaları ve bu doğrultuda tanıklığı kabul etmeleridir.

İslâm Hukuku, şahitlik/tanıklık vasfına haiz olacak kimselerin, toplumun zihninde şüphe oluşturabilecek her türlü tutum ve davranışlardan beri olmasının yanı sıra, mezhep imamlarınca kusur olarak değerlendirilen bazı nitelikleri taşıması gerekir.

Literatüre baktığımızda; adalet, tezkiye, mürüvvet ve kadının şahitliği gibi konularda farklı yönleri ele alan çok sayıda makalenin yayımlandığını görmekteyiz. Bu çalışmalarda şüphe şahitlik ilişkisinin ele alınmadığını gördük. Bu da bizim çalışmamızın diğerlerinden ayrıldığı nokta olmaktadır.

Konuyu bütüncül bir çerçevede değerlendirebilmek amacıyla, dört mezhebin klasik ve geniş hacimli kaynaklarının sistemli biçimde taranmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle çalışmada, tümevarım yöntemi tercih edilmiştir.

Aydınlanma çağında, sosyal bilimlerin gelişmesi paralelinde pozitif hukuk usulünde de gelişmeler yaşanmış ve şahitliğin birtakım şüpheler taşıması gerekçesiyle mahkemede delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmıştır. İslam hukuku şahitliğin varlığını yokluğunu tartışmak yerine, ayet ve hadisler eşliğinde şahitliğin kriterlerini geliştirici çalışmalar yapmıştır.

Şahitlik ve şüphe bağlamındaki problem, Şahitlikte zihnin tereddüde düşmesidir. Bu tereddüt, gerek şahidin gördüğü olayı mahkemede olduğu gibi anlatmasında, gerek hâkimin hükmü karara bağlama aşamasında, gerekse karardan sonra kamuoyu vicdanında mahkemenin adil olup olmadığı konusunda meydana gelmektedir. Burada, bahse konu tereddütlerin giderilmesine yönelik İslâm Hukuku'nun aldığı tedbirlere değinerek makalemizde bunları temellendirmeye çalışacağız.

Kavram Olarak Şahit

Günümüz Türkçesinde tanığın eş anlamlısı olan şahit (الشاهد); Arapça şehâdet (الشهادة) kelimesinden türemiştir. Sözlükte “tanık, görmek, müşahade etmek, kesin haber vermek”; ıstılahta ise, “mahkemede hakkı ispat için şahitlik lafızlarıyla doğruyu haber vermek” anlamındadır (Serahsî, tarihsiz; İbnü'l-Hümâm, 2003; Erdoğan, 2016). Şahitlikle şüphe arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilme adına şu tanıma da değinmek gerekir: Şahitlik, “zan ve tahmin üzerine değil de bizzat görülen şeyi haber vermektir” (İbn Nüceym, 1997, s. 94).

Yukarıdaki tanımlardan hareketle, şahit için şunlar söylenebilir: Kişinin gördüğü veya işittiği olayı, bizzat olduğu gibi aktarması, hâkimin vereceği karara doğrudan etki etmektedir. Bu da yargılama esnasında, diğer delillere kıyasla, kuvvet bakımından (ikrardan sonra) ikincidir. Bu önem, erken dönemden günümüze kadar süregelmiştir. Öte yandan günümüzde, bilim ve teknoloji sahasındaki olağanüstü gelişmelerin paralelinde, kriminalistik biliminin de ilerleme kaydetmesi, şahitliğin önemini azalttığı yönünde bir kanaat oluştursa da bu görüş

benimsenmemiştir (Canpolat, 1974).

İslâm, “Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun” (Nisâ 4:135) ayeti doğrultusunda şahitliğe büyük önem vermiştir. Şahit; mahkemeye intikal eden bir olayı, olduğu gibi aktarması ve o anı canlandırması suretiyle adaletin tecellisini sağlayarak olası hak ihlallerinin önüne geçmekle mükelleftir.

Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sabit olan şahitlik, yakın bilgi mesabesinde olması itibariyle emanet olarak değerlendirilmiş, bilginlerce en kuvvetli farzlardan biri olarak görülen hak ve hukukun gözetilerek yargılamanın gerçekleşmesine katkı sağlar (Dâmâd Efendi, 1998; İbn Rüşd, 1415; Şirbînî, 1997; İbn Kudâme, 2023).

Kavram Olarak Şüphe

Şüphe (الشبهة), Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlükte “iltibas, karışma, benzeşme”; ıstılahta ise “sabit olmadığı halde sabite müşabih olan şeydir.” Seyyid Şerif Cürcânî (v. 816/1413), et-Ta’rifât isimli kitabında, şüpheyi “helal mi, haram mı olduğu yakinen bilinmeyen şeydir” şeklinde tanımlamıştır. Cürcânî’nin bu tarifini, Kasım b. Abdullah Konevî (v. 1571), Ömer Nasuhi Bilmen (v. 1971), Halil Gönenç ve Mehmet Erdoğan’ın da eserlerine aldıkları gözlemlenmiştir (İbn Manzûr, tarihsiz; Cürcânî, tarihsiz; Konevî, 1986; Bilmen, tarihsiz; Gönenç, tarihsiz; Erdoğan, 2016). Şüphe kavramı, günümüz Türkçesinde kuşkunun eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Buna göre şüpheyi, “hükmü kesin olarak bilinmeyen, tereddüt edilen, birbirine benzeşen şey” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Mezhep bilginleri, fıkıh konularının herhangi birisinde şüphe veya tereddüt meydana geldiğinde, o konudaki şüphenin giderilmesine yönelik naslardan yola çıkarak metodoloji geliştirmişlerdir. Nitekim şahitlik bahsinde de meydana gelen şüphenin izalesi için bu yöntem alimlerce kullanmıştır.

Şahitlik ile Şüphe Arasındaki İlişki

Şahitliğe dair klasik eserlerde geniş malumat verildiği gibi günümüzde de konu merkezli çalışmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Araştırabildiğimiz kadarıyla, başlık bağlamında orta hacimli bir eser telif edilebileceği kanaatini hasıl oldu. Ancak biz burada, meseleyi ele alırken odak noktamız, şu cümle üzerinden olacaktır: Şahitlikte asıl olan yakîn ilim (Karâfî, 1994) ve kesin bilgidir. Bu itibarla şahitlik esnasında meydana gelen ya da gelmesi muhtemel şüphe ve tereddüdün giderilmesidir.

Şahitlikte bulunma, “Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler” (Bakara 2:282) ayeti ve “Eğer güneşi gördüğün gibi gördüyse şahitlik et!.. Aksi takdirde yapma” (Hâkim, el-Müstedrek, 4/98; Zeyleî, Nasbu’r-Râye, 4/104) hadisleriyle şer’an meşrudur. Nitekim “Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır” (Bakara 2:283) ve “Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alarsınız diye Allah size bunları emretti” (En’âm 6:152) ayetlerinden hareketle, meydana gelen bir olayın mahkemede açıklığa kavuşturulması yahut toplumda adaletin tesisi açısından şahitlikte bulunma, emanet telakki edilmiştir. Diğer taraftan, Hz. Ömer’in hilafetinin sonlarına doğru İslâm tarihinde yalancı şahitlik ortaya çıktı (İbn Âşûr, 1366).

İşte bu yüzden borç, nikâh vd. meselelerde şahitlik için çağırıldığında bu vazifeyi yerine getirmek lüzumlu görülmüştür. Yukarıda verilen ilk ayette, günahın kalbe tahsis edilmesi, kalbin bilgi merkezi olarak kabul edilmesindendir. Şahitlik etme, bir taraftan hakların korunup muhafaza edilmesi açısından büyük bir önem taşıırken diğer taraftan da şüphe/kuşku barındırması ve mahkemenin farklı sonuçlanmasıyla töhmete sebebiyet vermesi yönündeki ihtimali de barındırmaktadır. Bu sebepten ötürü bilginler, şahitlik vasfına haiz kimselerin belirli vasıflar taşımasını şart koşarak mezkûr şüphe ihtimaline karşın titiz davranmışlardır. Böylece olası fitneler önlenerek ve

adalet tesis edilmesinde kuşku duyulmayacaktır.

İslâm devletinin genişlemesine paralel olarak merkez ve taşra teşkilatlarında devlet kurumlarının erken dönemden itibaren gelişme göstermesi, şahitlik müessesesinin de giderek kurumsallaşmasını mümkün kılmıştır. Bu kurumsallaşma, yargı süreçlerinde bireylerin haklarının en ince ayrıntısına kadar korunmasını hedefleyen bir adalet anlayışının doğal sonucudur. Nitekim söz konusu hassasiyet, “Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik; beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar” (Hadid, 57/25) ayetinde de açık biçimde vurgulanmaktadır. Ayette geçen “adalet terazisi” ifadesi, İslâm hukuk düzeninin, kuyumcu terazisinin hassasiyetine benzer bir titizlikle hakların zayı olmasını engellemeye yönelik ilkesel yaklaşımını yansıtmaktadır.

Şahitlikle şüphe arasındaki ilişkiyi şu yönlerden de temellendirebiliriz: İnsanın yaşadığı coğrafya, yetiştiği kültür, onun meydana gelen hadiseyi canlandırmasında müspet ya da menfi cihetten tesiri olur. Bu da Hâkimin davayı görürken yukarıdaki unsurları/paydaları bir arada değerlendirmesini gerektirir (Yeğengil, 1937). Meydana gelmiş bir olayın olduğu gibi aktarılmasında, bir kimsenin içinde bulunduğu sosyal ortamın rolü önemlidir.

Kişinin gördüğü olaydaki izleniminin enfüsü/özel olması şahitlik-şüphe arasındaki ilişkisini güçlendirmektedir. Henüz tamamlanmamış bir kır gezisinden veya bilinmeyen bir şehrin ziyaretinden elde edilen intiba enfüsüdür (Yeğengil, 1937). Daha açık ifadeyle, zihnin; herhangi bir şartlanmaya, hazırlanmaya ya da tasarlamaya fırsat bulmadan ve ilk defa ve de aniden gördüğü şeyler subjektiftir. Şahitliğe konu olaylar da genellikle önceden tasarlanmadığı için zihin motive olmamıştır. İnsanın dikkati, izlenimlerinin enfüsü olması ve odaklanma kabiliyetinin kişiden kişiye farklılık arz etmesi nedeniyle görülen bir şeyin eksik yahut abartılı aktarılması şüpheyi oluşturduğu muhtelif deneylerle tespit edilmiştir (Yeğengil, 1937). Bu deneylerden birine değinmek gerekir: Almanya'nın Göttingen şehrinde tertiplenen Psikoloji Kongresi için bir grup psikolog hazır bulunur. Konferans salonuna yakın bir yerde, maskeli balo programı icra edilirken birdenbire, salonun kapısı açılır. Bir palyaço, agresif tavırlarla içeri girer. Hemen arkasından Afrika kökenli birisi, elinde silahla onu kovalar. Salonun ortasında durarak aralarında küfürlü sataşmalar yaşanır. Palyaço yere düşer; zenci üzerine atılarak ateş açar. Sonra ikisi birden salondan dışarı çıkarlar. Yaşanan tüm olay 20 saniye kadar sürer. Oturum Başkanı, bahse konu olayın adli makamlara intikal edeceği ihtimaline binaen orada hazır bulunan üyelere derhal birer rapor yazmalarını söyler. Meydana gelen olay hakkında 40 rapor verilir. Raporlardan sadece biri, belirli hususlarda %20 yanlış içerir. 14 tanesinde %20-40, 12 tanesinde %40-50, 13 tanesinde %50'den fazla yanlış çıkar. 24 raporda ise ayrıntının %10'u tamamen uydurma çıkar. Sahnenin daha önceden hazırlanması ve fotoğrafların çekilmesiyle şu sonuç ortaya çıkar: Raporlardan; onu yaşanan hadise ile hiç alakası bulunmamaktadır, yirmi dördü menkıbe sınıfına dahil edilebilir, sadece altısı doğru tanıklık değerinde gibidir (Canpolat, 1974).

Yukarıda izah edilmeye çalışılan şüphenin, şahitlikte itibara alınıp alınmaması yönünde Mâlikîler; üçlü taksime gitmişlerdir: İcmâ ile itibar edilen şüphe, lağvedilen ve değerlendirilmeyen şüphe ve son olarak üzerine hüküm bina edilmesi noktasında ihtilafa düşülen şüphe (İbn Rüşd, 1415; Karâfi, 1994). Mâlikîler, şehadet bahsinde zannı, her zaman değil de kesinlik derecesine yaklaştığında itibara alır ve delil olarak kullanırlar. Anlaşılan o ki, meydana gelen şüphenin, şahitliğe zarar vermeyecek türden olanını itibara almışlardır. Hanbeliler ise, yakînî ilim elde edilemediğinde zanla hareket etmenin cevazına hükmetmişlerdir (İbn Kudâme, 2023).

Mahkemeye konu olan bir davanın, aydınlatılmasına yönelik hâkim huzurunda yapılan şahitlik; şüphe ihtiva edebilir. Zira her bir insanın karakteri, hafızası, medeni hâli, sosyal statüsü, algılama kabiliyeti, müşahedeleri

değişkenlik gösterebilir. Bu sebeplere istinaden şüpheyi gidermek amacıyla kişinin, şahitlik yapabilmesi için belirli şartları taşıması gerekir.

Yargılama Esnasında Meydana Gelen Şüphe

İslâm, insanların yeryüzünde huzur ve güven içerisinde hayat sürdürebilmesi için adaletin sağlanmasını (Nahl 16:90) temel ilke edinmiş, hak sahiplerine haklarını vermek, onların hukuklarını korumak ve ihtilaf anında çözüm yolu bulmayı temel gaye edinmiştir (Zuhayli, 1980). Bu gayeye matuf olarak Hz. Peygamber döneminden itibaren pratik anlamda tedbirler alınmıştır. Nitekim “Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Mâide 5:8) ayeti ve “Kadılar/hakimler/ üç sınıftır. Biri cennette, diğer ikisi ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren ile hakkı bilip hükümde haksızlık yapan ise ateştedir” (Ebû Dâvud, Akdiye, 2; İbn Mâce, Ahkâm, 3) hadisi bunun en bariz göstergesidir.

İnsan, fitrat bakımından farklı karakterlere sahiptir: Kimi naiftir; hâkim karşısında derdini iyi anlatabilir ve hakkına rıza gösterir. Kimi derdini iyi anlatamaz. Kimi de baskın karakterlidir; haksız bile olsa hak ve hukukunu savunma adına farklı yollara tevessül edebilir. Bahsi geçen son karakterler için Hz. Peygamber’in şu hadisi önemlidir: “Ben sadece bir beşerim. Sizler bana yargılanmak üzere geliyorsunuz. Belki sizin biriniz, delilini getirmekte diğerinizden daha becerikli ve daha üstün anlatımlı olabilir. Ben de dinlediğime göre o kimsenin lehinde hüküm veririm. Kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm vermişsem, ona cehennemden bir parça ayırmış olurum” (Buhârî, Şehâdât 27, Hıyel 10, Ahkâm 20; Müslim, Akdiye 4).

Hâkim, muhakeme esnasında yukarıdaki tüm karakter tiplerine karşı, baskı altında kalmadan şüpheci bir yaklaşımla ancak bunu zanlıya ve davacıya hissettirmeden, adalet üzere hüküm verebilecek derinliğe ve yetkinliğe sahip olmalıdır. Zira o, hukuk ilmini adalet ile mezcetmekle mükelleftir (Komisyon, 1945).

İslâm Hukuku, günümüzde adli hata diye bilinen yargılama hatalarına tedbir almak amacıyla, muhakemeye ilişkin uygulamaları “Edebü’l-Kâdî” başlığı ile fıkıh kitaplarında detaylıca ele almıştır. Mezkûr tedbirler içerisinde hâkimin; soruşturma usul ve esasları, hangi şartlar altında davaya bakabileceği, hangi davalara bakamayacağı izah edilmiştir. İşte bu tedbirleri, mahkemeye olan güveni sağlama ve mahkeme sonucunda insanların zihinlerde oluşabilecek şüpheyi irtibatlandırmak mümkündür.

Öte yandan, adli hata sebebiyle hakların zayı olmasının önüne geçilebilmesi için isti’naf ve temyiz cihetiyle yargı kararları denetim altına alınmıştır. Hz. Peygamber’in, Medine’de hâkim olarak yetkilendirdiği kimselerin davalarını temyiz etmesi bu kabilden örnek olarak verilebilir. Bahse konu davaların bazılarında yargılamanın yeniden iadesine karar verilmiştir (Fendoğlu, 1996). Başka bir deyişle, davada taraf olan kimse, bir üst mahkemeye giderek hâkimin verdiği kararı temyiz ettirerek zihnindeki şüpheyi giderebilir.

Soruşturma Safhası

Yargıya intikal eden davanın yürütülmesinde hâkim, elindeki bütün delil ve emareleri değerlendirmek durumundadır. Ancak şahidin beyanı, onun zihninde tam bir kanaatin teşekkül etmesine elverişli olamaz (Yeğengil, 1937). Bu itibarla, mahkemenin sağlam temeller üzerine oturtularak olası hataların önlenmesi ve zihinlerde şüphe oluşmaması için, hâkimin; meydana gelmiş bir hadise sonucunda, tahkikatı belirli usul üzerine gerçekleştirmesi gerekir.

Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan fakih Mâverdi (ö. 450/1058), soruşturmayı yürüten amirin, tahkikat esnasında dokuz unsura dikkat etmesi gerektiği ifade etmiştir: (1) Amirin, zanlı hakkında henüz tahkikat

yapılmamış bir zanlıyı suçlayıcı tavırla dinlemesi veya elde ettiği ilk ifadeler üzerinden zanlıya, “suçlu olup olmadığına” dair yönlendirici nitelikte değerlendirmelerde bulunması caiz değildir. (2) Şahitlerin durumlarının araştırılması (tezkiyesi). Zanlının, isnat edilen suçla ne derece ilişkili olduğuna bakılır. Şayet atılı suç zina ve zanlı da güzellik bakımından çekici bir kadına uymuşsa bu takdirde isnat edilen suç (töhmət) kuvvetlenir. Şayet mezkûr kadın, yukarıda sayılan özellikleri taşııyorsa töhmət zayıflar. Atılı suç, hırsızlık ise, töhmət altında kalan kişi de çok gezen veya bedeninde darp izi var veyahut da yakalandığı an üzerinde çanta çıkmışsa bu takdirde isnat edilen suç kuvvetlenir. Eğer mezkûr şartları taşııyorsa töhmət zayıflar. (3) Soruşturmanın aydınlanması ve zanlının haklılığını ortaya çıkarma adına zanlıyı gözaltına alır. Hâkim, haksız yere hiçbir kimseyi gözaltına alamaz. (4) Zanlının, isnat edilen suçu işlediğine dair kuvvetli şüphe mevcut ise doğru bilgiye ulaşınca kadar darp ile ta’ziri caizdir. Darp neticesinde, hakkında isnat edilen suçu itiraf etmezse hüküm verilmez. (5) Yasaklanan suçları sürekli işleyip kaçınmayan kimseden ötürü toplum zarar görüyorsa, bu kimseyi ölünceye kadar hapiste tutmak caizdir. Hapisteki tüm ihtiyaçları hazineden karşılanır. (6) Zanlının suçsuzluğunu ispat için büyük yemin etmesi istenir. (7) Bir daha işlemeyeceklerine dair suçlulardan tövbe istenir. (8) Zanlının yakınları şahit olarak dinlenmez. (9) Sorgulama neticesinde suç, had veya cezayı gerektiren bu iki unsurun dışında bir emare bulunmadığı takdirde geçmiş dava dosyasına bakar (Mâverdi, 2006). Suç tiplerinin günümüze kıyasla daha sınırlı olduğu erken dönemlerde, muhakemede sırasında ortaya çıkması muhtemel şüpheleri bertaraf etmeye yönelik oldukça sıkı tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.

Şahidi dinleyecek yargı makamında bulunan hâkimin yargılamayı yürütmesi vacip, müstehap, muhayyer, mekruh ve haram olarak beş kısma ayrılmıştır. Muhakeme esnasında insaf çerçevesinde karar veremeyip heva ve hevesine uyma tehlikesi bulunduğu anda ise bu davanın alınması haram olarak görülmüştür (Dâmâd Efendi, 1998). Bu da gösteriyor ki, mahkeme sonucu çıkan kararda şüphe meydana gelmemesi amacıyla, hâkimin kişisel durumu göz önüne alınmıştır.

Muhakeme Safhası

İnsanların kendi menfaatleri söz konusu olduğunda adalet duygusunun kolayca gölgelenebilmesi hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan çok bilinen bir olgudur. Nesafet ölçüsü dâhilinde hakkına rıza gösterilmeyip mahkemede hâkimi etkileyebilmek için yalan söyleme ve ifadeleri çarpıtma gibi farklı yollara başvurulması muhtemeldir. Bilginler, yargılama esnasında, şüphe ve suizanna karşı bazı tedbirler almışlardır. Buna göre hâkim, davacı veya davalının her ikisine eşit mesafede yaklaşma amacıyla, bir tarafın yüzüne fazla bakmaz, gizli konuşmaz, misafir etmez, huzurunda birisi bulunmadığında diğer tarafı dinlemez, her ikisini de dinler. Davayı karara bağlama esnasında şayet şüphe ve işkal (problem) görürse, bu takdirde sulh yoluna giderek iki tarafı uzlaştırır (Karâfi, 1994; Şirbînî, 1998). Yine aynı şekilde, hadlere konu edinen liân, kasâme gibi zan içeren hallerde, her iki tarafa eşit mesafede yaklaşılır (Karâfi, 1994).

Muhâkemede hâkimin, sesini yükseltmemesi ve iki tarafı oturtması, yargıya olan güveni sağlamaya ve korumaya yönelik önlemlerdendir. Karâfi, Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektuptaki muhakeme usulünü kaynak göstermiştir. Mektupta, yalancı şahitlik yaptığı bilinen, akrabalık veya velâ bağı nedeniyle yalan söyleme şüphesi taşıyanların şahitliğinin kabul edilemeyeceği, mahkemelerde ses yükseltme ve kızma gibi can sıkabilecek hallerden kaçınılması gerektiği gibi şüphe intibai uyandırılmaması vurgulanmıştır (Karâfi, 1994; Şirbînî, 1998; Fendoğlu, 1996). Hâkimin, doğru kararlar ve kesin bilgiyle hüküm verebilmesi için taharri ile hareket etmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Buna göre, yargı esnasında müşaverede bulunması, şaz bir rivayetle

karşılaştığında aslına rücu ettirmesi, konu hakkında nas bulamadığında nezairine bakarak ve de istişareyle hüküm vermesi bu kabildendir. Şayet kalbinde şüpheden kaynaklı işkal bulunursa karar vermeyerek içtihadı yönelir (Hassâf, 1978; Karâfi, 1994; Şirbînî, 1998).

Bir kimse, cezayı gerektiren fiille suçlansa, bu suçlamanın doğruluğu ve sübutu ortaya çıkmadan önce araştırılır. Hâkim, hırsızlık veya zina ile suçlanan zanlıyı sorgulatır. Şayet isnat edilen suçlarla ilgili herhangi bir emare bulunmazsa, soruşturma için hapse atması veya beratına hükmetmesi, icbar ile ikrarını sağlaması iftira atılan hasmı dışında aleyhindeki şahitleri dinleyerek karar vermesi caiz olmaz. Suçlandığı fiili, ikrar veya icbarla açığa çıkarmaya özen gösterir (Hassâf, 1978; Mâverî, 2006).

Kendisi hakkında şahitlikte bulunulacak kimsenin; şahitleri, mahkemeye vasıtasıyla getirmesi, araç kiralaması veyahut da infakta bulunması halinde, şahitlik üzerine rüşvet aldığı gerekçesiyle şahitliği düşer. Mahkeme ile şahidin bulunduğu mekân uzaksa bu takdirde mektupla soruları cevaplar. Yukarıda serdedilen haller, şahidin her ne kadar mali gücü yerinde olmasa da rüşvet alma töhmetini beraberinde getirmektedir. Acziyet sebebiyle mali yardım alabileceğini ve şahitliğinin caizliğini savunanlar da mevcuttur (Karâfi, 1994). Ancak bahse konu masraflar, adaletin sağlanmasında şüphe meydana gelmemesi için mahkeme tarafından karşılanır (Mâverî, 1972).

Hüküm verilmeden önce şahit, şahitliğinden dönerse şüphe vuku bulur. Dolayısıyla hâkim kesin bilgiye ulaşamadığından hüküm veremez. Şahitlikte bulunan kimse, hükümden sonra rücu ederse ukûbâtı gerektirmeyen ceza ise verilen karar uygulanır. Şayet zina, kazif gibi hadlere ilişkin bir karar verilmişse şüphe ile had düşer. Recm, celde ve sirkat sebebiyle el kesme vd. hadler uygulandıktan sonra şahitlikten dönülürse kısas uygulanır veya ağırlaştırılmış diyete hükmedilir. Bu diyet de âkilesinden alınmayıp bizzat şahitlikten dönen kimseye ödettilir (Dimyâtî, tarihsiz).

Şahitlik Nisabında Şüphe

Şahitlik yapılacak davanın konusunda asgari şahit sayısı için şahitlik nisabı ifadesi kullanılmaktadır (Apaydın, 2010). Şahitlikte adet şartının konulması davaya konu olan haberi kuvvetlendirmeye yöneliktir. Çünkü anlaşmazlıklarda taraf tutma yalan ve ifadeyi karıştırmanın çok olması ve hakların korunabilmesi için şahitlikte adet şartı getirilmiştir (Serahsî, tarihsiz; Karâfi, 1994). Mahkemeye taşınan hadise, yargılama esnasında farklı tanıkların anlatımıyla, olayın hâkimin zihninde canlanmasına yardımcı olacak böylece şüphe içermeyen hükmün çıkması sağlanacaktır.

İslâm Hukukunda tanıklık nisabı, naslarla belirtilmiştir. Şahitlikte adet şartının getirilmesi, düşmanlık töhmetinin kaldırılmasına yöneliktir. Bunun için en yüksek adet zina haddinde dört erkeğin şahitliği aranır (Nisâ 4:4, 4:15; Nûr 24:13). Zira zinada iki delil vardır ki, biri ikrar diğeri de şehadet. Dört kişinin şahitliği kıyasa muhalif olarak nasla sabittir ki, masum bir kimsenin haberi doğru veya yalandan berî değildir. Dolayısıyla dört kişinin şahitliği, iki kişinin şahitliğine nazarla daha kuvvetlidir (Kâsânî, 2003). Başka bir ifadeyle, bir kişinin şahitliği yakîn ve kesinlik ifade etmemektedir. Kesin bilgiye ulaşma, şartlarını taşıyan birden fazla insanın haber vermesiyle - şahitliği- mümkündür. Üç kişinin şahitliği aynı olsa bile bir tek şahit azıcık şüphe etse, diğer üç kişinin şahitliğinin bir anlamı yoktur.

Zina cürmünde dört şahit bulundurulmasına yönelik bazı farklı görüşler serdedilmiştir. Atâ ve Hammâd'a göre üç erkek ve (bir erkek yerine geçecek surette) iki kadının şهادette bulunmasına cevaz verilirken, Hanbeliler; ticari emtiadaki tanıklığın, zina isnadındaki şahitlik üzerine kıyas yapılamayacağından hareketle, ayetin zahirine binaen kölenin tanıklığını kabul etmezler. Zira ticarete müteallik davaların hükmü/sorumluluğu hafiftir. Diğer

tarafından, günlük hayatın akışını kolaylaştırma ve ihtiyaçlara cevap verme fikri gözetilmiştir. Oysa zina gibi sorumluluğu ağır bir meselede ihtiyaten ve şüpheyle yaklaşılır (İbn Kudâme, 2023).

Zina davasında şahitlikte dört şahidin bulunması şartının yanı sıra, farklı fıkıh görüşleri şunlardır: Ebu Hanife ve İmam Mâlik, dört şahidin aynı anda ve aynı mekânda bulunmasını şart koşarken; Ahmed b. Hanbel, şahitlerin bir arada bulunmasını şart görmemiştir. Şâfiî, Zeydî ve Zâhirî mezhepleri ise şahitlerin bir mecliste bulunup bulunmamasını önemli görmemişlerdir. Ayrıca, mahkeme kurulduktan sonra gelen şahitlerin beyanları kabul edilmez. Burada Sahabe uygulaması esas alınmıştır. Şâfiîler, Zeydîler ve Zâhirîler ise, şahitlerin bir arada ve bir mecliste bulunup bulunmamasını, müsavi görmüşlerdir. “Bu iddialarına dört şahit getirirler ya! Bu sayıda şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların ta kendileridir.” (Nûr 24:13) ve “Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açincaya kadar evlerde tutun.” (Nisâ 4:15) ayetlerinden hareketle meclis birliğini farklı değerlendirmişlerdir. Zina cürmü, kötü örnek olması bakımından toplumda büyük infialler meydana getireceğinden ispat şartlarının ağırlaştığı görülmektedir (Şirbînî, 1998; İbn Kudâme, 2023). Bununla birlikte, haddi gerektiren şartlar bulunmadığı takdirde kazif haddine evrileceğinden ispat yerine suçun örtülmesi tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Bir kimsenin gördüğü olayı rivayet etme, hangi asırda ve şehirde bulunursa bulunsun genel haktır, naklinde düşmanlık tevehhümü oluşturmaz. Ancak husumet tevehhümünden ötürü şahitlik, hususidir. Bu gerekçeyle adet şartı konulması, daha uygun görülmüştür (Karâfî, 1994). Zina davasının dışında ise “Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanırlarsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar” (Bakara 2:282) ayetinden hareketle, şahitlikte şüphe oluşmaması için ihtiyaten sayı fazla tutulmuştur. Zira şüphe ihtimali meydana geldiğinde had cezası tatbik edilemez, ortadan kalkar.

Zina fiilini işleyenlerin itirafından sonra dört tanıktan ikisi şahitlikten geri çekilir veya itirafından sonra hem rücu etmez hem de haddin gerçekleştirilmesini istemezse, şu hâlde rücu şüphesi oluşturur. Zira haddi gerektiren iki delilden biri ikrardır ki, ikrardan rücu edilmiştir (İbn Kudâme, 2023).

Zina şahitliğinin şartları yedidir: 1) Dört kişi olmalıdır. 2) Tamamı erkek olmalıdır. Şaz rivayetlerde üç erkek iki kadınla şahitliğin gerçekleştirilebileceği geçse de kadınların tanıklığı geçersizdir. Şaşırtma ve şüphe barındırması gerekçesiyle dört adedinin içerisinde kadın bulunmamalıdır. 3) Kişi hür olmalıdır, hadde müteallik bahislerde kölenin şahitliği şüphe meydana getirmektedir. 4) Adalet. (Bu madde altında ihtiyatla hareket edilmektedir. Fâsık olmamalıdır, adaleti bilinmeyen ve durumu gizli kişinin fâsık olma ihtimali vardır.) 5) Müslüman olma. 6) Tarif. İşlenen suçu tasvirle anlatmalıdır. 7) Şahitlerin tamamı bir mecliste hazır bulunmalıdır (İbn Kudâme, 2023).

Zina cürmünün ispatlanarak hadde gidilmesi, dört erkeğin şahitlik etmesine bağlıdır. Şayet dört şahit, şehadette bulunmaya rıza göstermez veya içlerinden biri görme engelli, fâsık ya da köle ise bu takdirde üç görüş vardır: 1) İmam Malik’in benimsediği görüş, hukuken geçerlidir: Sanki üç şahit bulunduğunda, had, nasıl ki şartları taşımaması sebebiyle şahitlere uygulanıyorsa, bu durumda da şahitlere uygulanır. 2) Hasan, Şâbî, Ebû Hanife ve Muhammed’in görüşüdür: Dört şahit, ayetin umumi manasına dahil edildiğinde şarta uygundur. Ancak tanıkların; sanki adalet ve fîsk özellikleri bilinmeyen (mestûrül-hâl) bir halmiş gibi değerlendirilir, muhakeme esnasında ihmale meydan bırakmama adına şahitlik kabul edilmez, had düşer. 3) Sevrî ve İshak’ın görüşüdür: Şahitler, hepsi veya bazıları görme engelliyseler, yakinen görmedikleri hadiseye tanıklık etmeleri ve yalanları bilindiğinden

bunlara kazif uygulanır. Köle veya fâsığın ise doğru söylemesi muhtemeldir. Şu hâlde, şahitlik için sayı kriteri, her ne kadar tutuyorsa da mestûrû'l-hâle benzediğinden had düşer.

Şâfîiler, son maddede, görme engeli, kölelik ve zahiri fıkı gerekçeleriyle şahitliğin reddi bahsinde şu iki görüşü ilave etmişlerdir: 1) Gizli bir gerekçe varsa, şahitler için de gizlidir; had gerçekleşmez. 2) Eğer şahitler arasında, üç erkek ve iki kadın bulunursa, tamamına kazif haddi uygulanır. Çünkü zina cürmüne ilişkin davalarda, kadınların şahitliği yok hükmündedir (İbn Âbidîn, 2003; İbn Rüşd, 1415; Şirbînî, 1998; İbn Kudâme, 2023).

Şahitlik nisabına ilişkin ayetler (Bakara 2:282; Talâk 65:2; Nisâ 4:135), genel çerçeveden değerlendirildiğinde, şahitlikte belirli adetlerin şart koşulduğu anlaşılmaktadır. Şartlarını haiz birden fazla kişinin, şahitlikte şart koşulması; hata, nisyân ve zihinlerde meydana gelebilecek şüphenin önüne geçilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın, münferiden unutulması veya gaflete düşmesi muhtemeldir. Dolayısıyla bu ihtimal göz önünde bulundurularak tek kişinin şahitliği şer'an kabul görmemiştir (Kâsânî, 2003).

Hanefilerden Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî, tevâtürle meşhur olan veya bir güvenilir kişinin haberiyle, (adet şartıyla) tanıklıkta bulunmaya cevaz verirken; Ebu Hanife ise ilim içermemesi sebebiyle cevaz vermemiştir (İbnü'l-Hümâm, 2003). Ebû Yusuf ve Muhammed'in, günlük hayatın akışını kolaylaştırmaya yönelik bu görüşü savunduğu değerlendirilebilir.

Mâlikîlerin önde gelen bilginlerinden Sahnûn (ö. 240/854); mahkemeye sunduğu delili bilen kimsenin, adalet ve cerh ile şahitlikte bulunmasına, birinci kişinin kaybolması ve ikinci kişinin de mahkemeye konu edilen meseleye şahitlik etmesine cevaz vermiştir (Karâfî, 1994). Bu ifadeden anlaşıyor ki, zaruri durumlarda, yalan üzerine tanıklıkta bulunmayacağı kanaati hâsıl olduğu takdirde, ikinci şahıslar dinlenebilir. Diğer bir deyişle, bir kimsenin adaletine vukûfiyet; ilim mesabesinde zandır. Öte yandan Mâlikîler, şahitlikte bulunacak kimselerin tercih edilmesinde, iki farklı eğilim göstermişlerdir. Buna göre, adalet sıfatını ekleyerek şahitlik yapacak kimsenin niteliklerinde ihtilafa düşerken, şahitlerin sayısını gözetmemelerinde ise ittifak etmişlerdir. Nasıl ki âhâd haberlerden biri, ravi adedi gözetilmeksizin tercih ediliyorsa, adalet yönü daha kuvvetli kimseye de şahitlikte öncelik verilir. Şahitlikte ihtiyatı gözetmek arzulandığı için adil şahidin, daha adil şahit üzerine geçmemesi vaciptir (Karâfî, 1994).

Hanbeliler, -sayısı her ne kadar çok da olsa- kadının şahitliğini yanlarında erkek bulunmadığı müddetçe ve de şüphe barındırması hasebiyle reddetmişlerdir. Başka bir ifadeyle, mal üzerine kıyas yapılmamıştır (İbn Kudâme, 2023).

Ahlâkî Tutum ve Davranışlar Sebebiyle Şahitlikte Şüphenin Meydana Gelmesi

Fıkıh ile Ahlâk ilminin sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu, geniş hacimli fıkıh metinlerinde görmek mümkündür. Nitekim fer'î meselelere müteallik hükümler, verâ'/takva, müstehap ve (fer'î delil olmayan ve güzel bulma anlamındaki) istihsan gibi ahlâkî kavramlar üzerine inşa edilmiştir. Bununla beraber, Müslümanın; günlük hayatta dinin emir ve nehiylerini yerine getirerek İslâm'ın temsil edilmesi noktasında örnek bir kişi olmasını temel ilke edinmiş, bu minvalde bazı müeyyideler uygulamıştır.

Yukarıdaki verilen bilgilerden hareketle, bir kimsenin mahkemede şahit olarak dinlenebilmesi için zahiri anlamda bazı tutum ve davranışlarının, İslâm ahlâkıyla bağdaşıp bağdaşmadığı önemsenir. Hanefiler ve Mâlikîler, bunu tezkiye; Şâfîiler ise mürûet (mürüvvet) kavramı altında işlemişlerdir.

Günümüz yargılama usulü de tıpkı fıkıh bilginleri gibi, yargılama safhasında şüphe meydana gelmemesi adına, tanığın karakterinin farklı yönlerden tahlil edilmesini öngörmüştür. Buna göre, hâkim; şahidin fikir yapısını, mesleğini, alışkanlıklarını, eğilimlerini ve sosyal yönlerini sorması gerekir (Eğilmez, 1955). Bu da gösteriyor ki,

muhakeme esnasında hâkimin, tanığa karşı yönelttiği sualler, bir formalitenin ötesinde, onun ahlâkî yönünü tespit etmeye yöneliktir. Böylece zihninde oluşan intiba ve şahidin beyanı doğrultusunda, şüpheden uzak bir şekilde hükmü karara bağlayacaktır.

Hanefiler ve Mâlikîler, tezkiyeyi teorik olarak her ne kadar bir kimsenin şahitliğinin kabul edilebilmesi için şartlar arasına dâhil etmeseler de pratikte tezkiyeyi aradıkları anlaşılmaktadır.

Tezkiye

Tezkiye, sözlükte “temizlemek, övmek”; ıstılahta ise “şahidin adalet vasfını taşıyıp taşımadığının hâkim tarafından soruşturulması” anlamındadır (İbn Manzûr, tarihsiz; Başoğlu, 2012). Tezkiye, fıkıh ile ahlâk arasındaki yakın ilişkiyi gösteren bir uygulamadır. Sosyal bir varlık olan kişinin hâl, tutum ve davranışları; komşular, mahalle imamı ve kişinin iç durumlarına vâkıf, toplumdan soyutlanmış olmayan diğer bazı kimseler tarafından gözlemlenir. Bu gözlemlere dayalı bilgiler, gerektiğinde mahkemeye sunulduğu için tezkiye büyük önem taşır (İbnü’l-Hümâm, 2003).

Günümüzde “güvenlik soruşturması” diye tabir edilen tezkiye, ilk olarak Hz. Ömer zamanında başlamış, zamanla kurumsallaşarak Osmanlı Devleti dönemine kadar devam etmiştir. Şahitlikte bulunacak kimsenin adalet vasfının sorgulanması, “ashâbü’l-mesâil” diye isimlendirilen görevliler tarafından gerçekleştiriliyordu (Başoğlu, 2012). Tezkiye işlemi gizli veya mahkemede aşikâr yapılır. Hâkim, mektup ya da görevliler aracılığıyla, şahitliğe namzet kişinin, adillliğini ve alenî olarak günah işleyip işlemediğini, sorar ya da sordurur (İbnü’l-Hümâm, 2003). Uzun yıllar Kûfe’de Kadılık yapan Şüreyh (v. 80/699), soruşturmayı gizlice yapmaya karar veren ilk kimsedir (Serahsî, tarihsiz).

Adalet vasfı bilinmeyen kimsenin, sefer esnasında, yolcular arasındaki muamelatıyla, bu vasfı üzerinde taşıdığını, dolayısıyla tezkiyeye gerek kalmadığı ifade edilmiştir. Buradan hareketle, adalet vasfı bilinmeyen kimsenin şahitliği, şüphe içermesi nedeniyle tezkiye gereklidir. Toplum nezdinde adillliği yönünde cerh alan kimseye yönelik şüphe bulunmaktadır ki, tezkiyeyle şüphenin izalesi hedeflenir (Karâfi, 1994). Dolayısıyla adalet vasfını haiz kimse, “şahitleriniz içinden razı olacağınızı...” (Bakara 2:282) ayeti doğrultusunda arzulanan kişilerden seçilir.

Bir olaya şahitlik eden kişi, daha sonra başka bir olaya şهادette bulunduğu takdirde, hâkim tarafından fazileti ve şöreti biliniyorsa, uzun zaman geçmediği ve bir kusuru belirmediği müddetçe tezkiyeye gidilmez. İkinci tezkiyesinde meşhurluğu ve adaleti tescillendiği takdirde, şüphe ve zan taşımadığı müddetçe tezkiyeye gidilmez (Karâfi, 1994). Zira şüphe ve töhmet meydana gelecek bir durumun olmadığı ikinci tezkiyede de müseccel hâle gelmiştir.

Kazif haddine uğrayan ve yalancı şahitliği tecrübe edilen, cimri, iftiracı ve toplum içerisinde kendisine güvenilmeyen kimseler, şüphe nedeniyle şahitliği kabul edilmez (İbnü’l-Hümâm, 2003; Karâfi, 1994). Yine, had cezası uygulanan kimse, her ne kadar tövbe etse de çarptırıldığı cezaya dair şahitliği kabul edilmez. Bu bağlamda, veled-i zinanın şahitliğine; kimi bilginlerce kayıtsız olarak cevaz verilirken, kimi bilginler de töhmet nedeniyle zina davasındaki şahitliğini uygun görmemektedir (Karâfi, 1994).

Günahkârlığı alenen bilinen kimse, tövbe ettiğinde tövbesi makbuldür. Dolayısıyla tövbe eden her günahkârın, sâlih amellerle istikamet üzerine hayat sürdürdüğüne galib zan oluşuncaya kadar önceki halinden kurtulduğuna dair zamanın geçmesi gerekir. Bazı bilginler, bu zaman zarfının bir seneye sınırlanmışlardır (Karâfi, 1994). Günah işleyen bir kimsenin tövbesinin etkisini göstermesi, şahitlik sırasında meydana gelmesi muhtemel

şüpheyi gidermek içindir.

Şahitlik yapacak kimsenin, tezkiyesinin önemi şu şekilde de izah edilmiştir: Bir kimsenin, adaleti, zan üzerine biliniyorsa, ilim/kesin bilgi özürlenmiştir. Tezkiye esnasında, cerhte bulunduğu kişinin, şahitliğiyle gerçeğin ortaya çıkacağı endişesiyle sustuğu ve korktuğunda cerhte bulunan kimsenin de tezkiyesi vaciptir (Karâfi, 1994).

Ebu Hanife, meşru otoriteye isyan eden topluluğun -din yönüyle fâsık olsalar dahi, tanıklıkları reddedilemez- gerekçesiyle şahitliklerinin kabul edilebileceğini belirtmiştir. İmam Şâfiî'ye göre, içtihadı sebebiyle meşru otoriteye karşı isyan eden, biat ehli ve fâsık olmayan topluluk, adalet vasfını haiz ise şahitlikleri makbuldür, şüphe barındırmaz. Hanbelilere göre ise mezkûr topluluğun fâsıklığı nedeniyle şahitlikleri geçerli sayılmamıştır (İbn Kudâme, 2023).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, şu tahlilde bulunmak mümkündür: Şahitlik, maddi-manevi, dünyevî-uhrevi yönleri itibarıyla büyük sorumluluk gerektirmektedir. Bu sorumluluğun üstesinden gelebilme adına, beş duyu organlarımızdan göz ve kulağın; ilmin membaı olarak kabul edilen kalple irtibatı ön plana çıkarılmıştır. Başka bir ifadeyle, şahitlik esnasında, şüpheyi mahal bırakmadan ve yakînî bilgiyle hüküm vermek önemlidir.

Mürûet/Mürüvvet

Şahitlik için koşulan şartlarda Şâfiî mezhebi, diğer mezheplerin şartlarında bulunmayan veya tezkiye içerisinde değerlendirilebilecek tutum ve davranışları, mürüvvet kapsamında ele aldıkları anlaşılmaktadır.

Mürüvvet ıstılahta, “kişinin bulunduğu asır ve yaşadığı mekândaki emsalinin, riayet ettiği adap ve dini hükümlerle ahlâklanması” manasındadır (Şirbinî, 1997). Bu tanımdan hareketle, insanın söz, fiil ve görünüşünü güzelleştiren davranışları kullanmasının yanı sıra, söz, fiil ve görünüşü çirkinleştiren şeylerden kaçınması mürüvvet üzere yaşamak demektir.

Şâfîiler, mürüvveti bilhassa ahlâkî tutum ve davranışlarda adaletin dışı yansıyan tarafı olarak görmüşlerdir. Buna göre, eziyet veren, maskaralık yaparak güldüren veyahut yapıldığında çirkin tanıtan davranışlar mürüvvet halel getirmektedir. Dolayısıyla günaha sebebiyet verdiği için de adalet vasfı tehlikeye düşmektedir. Sakalı kesme, Allah'ın yarattığı fitratı değiştirme gerekçesiyle yine bu bahsin içerisine girmektedir (Mâverdî, 1994).

Mürüvvetine halel getiren kimsenin adilliği ortadan kalkar. Buradan hareketle, kişinin adalet vasfına zarar verip vermemesi açısından mürüvvet dört kısma ayrılmıştır: a) İşlenen fiil mübah ise mürüvvet zarar gelmez. b) Adalet zedeleneceği için mürüvvetli davranmak şarttır. Zira mürüvveti korumak hayayı gerektirir ki, bu da kâmil bir Müslümanda mevcuttur (Mâverdî, 1994; Buhârî, Edeb, 78). c) Kişiden sudur eden küçük günahlar, onun adaletine zarar vermez. Şayet büyük günahlardan birini işlerse bu takdirde adaleti zarar görür. d) Ayakta tebevvül etmek ve su içmek, insanlar arasında edebe mugayir kötü sözlerle konuşmak, yolda yürürken bir şeyler yemek, insanların içerisinde eşini öpmek ve başı açmak gibi dine mahsus olmayan davranışlar sergilendiğinde mürüvvet zarar görür; adalet vasfı yitirilir (Mâverdî, 1994). Kişinin kendisini küçük düşüren her türlü tutum ve davranış bu kısma girmektedir (Şirbinî, 1997).

Şairler, genellikle dini konularda zayıf olmaları, yalan söyleme ihtimalleri, muhsanlara kazifte bulunmaları, masum kimseleri hicvetmeleri nedeniyle tanıklığı töhmettir; mürüvveti gideren sözleriyle tanıklıkları makbul değildir (Şirbinî, 1997; İbn Kudâme, 2023).

Hal ve tutumundan ötürü birisi takdir edildiğinde, sokak dilinde “adamsın” yahut “adam değilsin” denir. İşte bu adam kelimesi, Arapça (الْمَرْء) “el-mer” ile (الْمُرُوءَةُ) “el-mürüvvet” aynı kökten gelmektedir (İbn Manzûr, tarihsiz). En basit ifadeyle mürüvvet, adam olmanın fıkıh ve ahlâkın mezc edilerek dışı yansıtılması şeklinde

değerlendirilebilir.

Şahitlik için şart koşulan mürüvvet, “dengeli ve ahlaklı yaşamının ete kemiğe bürünmüş hali” şeklinde ifade edilebilir. Diğer bir deyişle, mürüvvetsiz bir kimse, şahitlik yapamaz. Çünkü kişinin, tutum ve davranışları İslâmî değerlerle bağdaşmadığı için şahitlikte bulunacağı anda, “acaba adil mi?” ya da “bu kişi adaletli mi?” sorularıyla zihinlerde şüphe oluşturacağı gerekçesiyle hâkim onu dinle(ye)mez (Avcı, 2025). Aslında, bu şartın koşulması demek, ideal toplumun mürüvvetten geçtiğini ihsas etmektedir.

Hâkimin Ahlâki Yönden Tutum ve Davranışlarının Yargılamaya Etkisi

Mahkemede şahitlik, şahit, hâkim, hüküm verme gibi boyutlarıyla ele alındığında birden fazla unsurlar ortaya çıkmaktadır. Şahidin her türlü tutum ve davranışı şüphe meydana gelmesi açısından mahkemenin seyrini nasıl değiştiriyorsa, yargılamayı yürütecek hâkimin de bazı hassasiyetleri gözetmesi son derece önemlidir. Zira görev alan hâkimler, insan olmalarının tabiatı gereği, yaratılış ve mizaç itibarıyla bazı kusur ve noksanlıkları vardır. Bu eksikliklerin ahlâka yönelik kısımları da bulunabilir. Mahkeme kararıyla adaleti sağlamak, açıklanan karar sonrasında şaibeye fırsat vermeme adına, hâkimin bazı sorumlulukları vardır ki, bunlar ahlâk ve şüpheyle ilişkilidir.

Davaya bakacak hâkimin; yetkili makamlardan yargıçlık talebinde bulunması, rüşvet alması, irtidat etmesi, inatçı, sert mizaçlı, öfkeli, hafif meşrep, sabırsız, hilekâr ve iffetsiz olması gibi durumlar zemmedilen ahlâka yöneliktir ki, bunlardan kaçınması gerekir (Dâmâd Efendi, 1998; Şirbînî, 1998; Bilmen, tarihsiz). Yine bu cümleden olmak üzere, günlük hayatında töhmet barındırmama amacı ve mahkemenin mehabetini koruyacak hal/tavırlar şunlardır: Kamuoyu nezdinde mahkemenin seyrini etkileyeceği düşüncesiyle insanları kendi evine almaması, (sayısı on kişiyi geçmeyen) özel davetlere katılmama, yürüyerek yahut bir şeye yaslanarak hüküm vermeme, davalılar arasında ticari ilişkiye girmeme, şaka yapmama ve gülmemek (Dâmâd Efendi, 1998). Sayılan tüm bu davranışlar, mahkeme ve hâkimin saygınlığını ve itibarını korumaya yönelik ahlâkî davranışlardır, riayet edilmediği takdirde şüphe ile ilişkilendirilebilir.

Psikolojik Sebeplerle Şahitlikte Şüphenin Meydana Gelmesi

Şahidin ve Hâkimin Psikolojisi

İnsan, “İnsan pek tahammülsüz bir tabiatla yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz” (Meâric 70:19-21) ayetinde ifade edildiği üzere, yaratılış itibarıyla nevroitik rahatsızlıklara sahiptir. Başka bir deyişle psikolojik sebepler, hâkim için söz konusu olabileceği gibi şahit için de geçerlidir. Nitekim pozitif usûl hukukunda, insanın yaşadığı/yaşayacağı psikolojik buhranlar nedeniyle, şahitliğin mahkemelerde delil olarak kullanılıp kullanılamayacağı tartışıldığı görülmektedir. Tüm bu tartışmaların nihayetinde şahitliğin, yargılamada delil olarak kullanılmasının yanı sıra, beyan edilen yalan/yanlış ifadelerden mütevellit meydana gelecek adli hataların önüne geçilmesi amacıyla şahidin psikolojik durumuna dikkat çekilmiştir (Eğilmez, 1955).

Şahitlikte bulunacak kimsenin, sosyal hayattaki statüsü nedeniyle ihtirasları, kini, temayülleri, alışkanlıkları ve yettiği ortam onun mahkemedeki ifadesine yansıtması bakımından son derece önemlidir. Bu sebepten ötürü hâkimin duruşma esnasında, şahitlik yapacak kişinin kimliğini, mesleğini, oturduğu muhiti, yaşını, ahlâkî ve sosyal durumunu sorması âdet kabilinden olmayıp belirli bir kanaat edinmesine matuftur (Eğilmez, 1955). Bu tip sorular, ilk etapta gereksizmiş gibi değerlendirilse de söz konusu şahidin, ruh hâlini açığa çıkarmasına yardımcı olacaktır. Böylece ifadelerinin gerçeği yansıtır yansıtmadığı şüphesi sona erecektir.

Fıkıh bilginleri, yukarıda zikredilen olayın yaşanmaması ve adaletin tecellisini engelleyecek olası hatalı bir

kararın çıkmamasına matuf olarak iki taraflı tedbir aldığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, yargılama esnasında hâkim tarafından yanlış karar verilerek olası adli hatayı engellemek için hâkimin hangi durumlarda davaya bakamayacağı belirlenirken, diğer tarafta ise tanığın psikolojisi nazarı itibara alınarak şahitliğe elverişli olup olmaması en baştan belirlenmiştir. Buna göre hâkimin, öfkeli (Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akziye, 16), aç veya susuzluk hâlinde hüküm veremeyeceği belirtilirken bu durum adaleti sağlayamayacağı şüphesiyle göz önüne alınmıştır (Dâmâd Efendi, 1998).

Akraba veya Yakının Mahkemede Bulunması

Sosyal bir varlık olan insan, tabiatıyla çevresiyle etkileşim içerisinde. Özellikle yakın akrabalarıyla sıkı ilişkiler geliştirip onları gözetmesi, sıla-i rahimde bulunması, maddi yönden desteklenmesinin şer'an emredilmesi (Bakara 2:27, 177, 180, 215; Nisa 4:7, 11; Nahl 14:90), sosyalliği geliştirmeye ve psikolojik iyi oluşa katkı sağlamaktadır (Horozcu, 2024). Ancak bu yakınlığın, duruşmaya konu olan bir davada lehte tanıklığa sebebiyet vereceği şüphesini meydana getirmektedir. Bu da kişinin, akraba yahut yakınına şahitliğini şüpheli hâle getirmektedir.

Aile bağı, kan birliği ve menfaat ilişkisi gibi dayanışma hisleri psikolojik ve duygusal anlamda mahkemenin seyrine etki edeceği göz önünde bulundurulmuştur. Hatta bu bağlamda trafik kazaları da bu kısma dâhil edilebilir. Söz gelimi, otobüsün karıştığı trafik kazasında, otobüsün şoförünün lehindeki şahitlikler, yolcular tarafından gelirken; aleyhindekiler ise karşı taraftan gelecektir (Eğilmez, 1955).

Şahitliğe engel durumlar, bilginlerce belirlenmiş ve şu kimselerin şahitlikleri en baştan reddedilmiştir: Nikâh ve akrabalık bağı (Karâfi, 1994), düşmanlık, şahitliğin zımnında kendi menfaatine dokunacağı düşüncesiyle tanıklık töhmeti, yalan ayıbını örtmeye şهادet isteği (İbnü'l-Hümâm, 2003; Karâfi, 1994), iyilik (ihsan) töhmeti, mevcut hakların yok olma (butlan) töhmeti (Karâfi, 1994), gaflet sebebiyle zabıt özelliğinin bulunmaması, paylaşımın değişeceği endişesi taşıyanlar (İbn Kudâme, 2023), evvel emirde vücup ifade etmemesine rağmen tanıklık makamına hırs gösterme (Karâfi, 1994), şüphe töhmeti, “Düşman ve zanlının tanıklığı makbul değildir.” (Muvatta, 2/720) hadisinden hareketle düşman ve zanlının tanıklığı, hıyanette bulunan (İbn Mâce, Ahkâm, 30), zinâkâr ve kindar kimselerin tanıklığı (Karâfi, 1994; İbn Kudâme, 2023).

Adalet vasfıyla temayüz etmiş bir kişi için, “Şu kimse adalet ve hakkaniyetli bir arkadaştır” denilmesine rağmen, akrabalık ve düşmanlık bağı, töhmeti beraberinde getirdiği için tanıklığı kabul edilmez (İbn Kudâme, 2023). Karı ile kocanın, anne ile çocuğunun, kölenin efendisiyle ve ortaklar arasında meydana gelen durumlardaki şahitlikleri, Hanefiler; taraf tutma şüphesi nedeniyle şu hadis doğrultusunda kabul etmemektedirler: “Hainlik eden erkek ve kadının, bir Müslümana zina iftirasında bulunup ceza gören erkek ve kadının, Müslüman kardeşine kin besleyen, yalancı şahitliği denenmiş olanın, bir ailenin hizmetçisinin o aile hakkındaki şahitliği ve azatlı oluşu veya akraba oluşu şüpheli olan kimselerin şahitliği caiz değildir” (Tirmizi, 2318; İbnü'l-Hümâm, 2003).

Yakınlık sebebiyle şüphe ihtimali bulunan yerlerden biri de ortaklar arasındaki tanıklıktır. Şayet aralarında ivazlı akit varsa töhmete istinaden makbul değildir. Akit sonlandığı ve töhmet giderildiği vakit şahitlik makbuldür. Bununla birlikte, ortaklar arasında had ve kısasa müteallik şهادet makbuldür. Öte yandan şüphe ve töhmetin zayıflığı nedeniyle, iki kardeşin kendi aralarındaki ve kişinin amcasına şahitliği makbul iken; Seleften gelen aksi yöndeki bazı rivayetler, kardeşler arasındaki kin ve düşmanlığın meydana gelmesiyle ilgilidir (İbnü'l-Hümâm, 2003).

Davaya konu olan taraf ile şahidin yakınlığı şüphe oluşturduğu gibi, mahkemede görevlendirilen yetkililerin de soruşturmadaki zanlı ile yakınlığın bulunmaması gerekir (Mâverî, 2006). Görüldüğü üzere, yakınlık ya da

akrabalık hem dava tarafları hem de mahkeme görevlileri için töhmet/şüphe ihtimali içermektedir.

Engel veya Kusur Sebebiyle Şahitlikte Şüphenin Meydana Gelmesi

Bir şahidin mahkemede hadiseyi aktarabilmesi için her şeyden önce onu görmüş olması lüzumludur. Çünkü insanlarda müşahade kabiliyeti zayıftır (Yeğengil, 1937). İdrak diye tabir edilen doğru algılama, beş duyu organlarından her birinin sağlam ve güçlü olmasının yanı sıra, şahidin ayırt edebilme kabiliyetinin de bulunması gerekir (Canpolat, 1974). Bu vasıflar, yargılamanın seyrine tesir edeceğinden kesinlik taşıması zorunludur. Buradan hareketle, görme ve işitme engelli kimselerin şahitlik ehliyetini haiz olup olmadığı bilginlerce farklı açılardan ele alındığı görülmektedir.

Görme Engelli Kimsenin Şahitliği

Fıkıh kitaplarında, şahitlik bahsinde, gözleri görmeyen kimsenin tanıklığını Kitap ve Sünnet'ten deliller sunularak detaylı bir şekilde işlenmiştir. Hanefiler, mutlak olarak gözleri görmeyen kimsenin tanıklığını şu gerekçeyle caiz görmemişlerdir: “Adaletsizliğe ve adaletle beraber ayırt edememeye (temyiz) sebebiyet veren töhmet; şahitliği iptal eder.” Görme engelli kimsenin, davacı ile davalı arasındaki hadiseye karşı temyiz kabiliyeti bulunmaması ve işaretlerle gösterememesi, kaçınılması gereken şüpheyi barındırmaktadır. Bu da tanıklık esnasında muhatabı değil de gaibi tarif etme şeklindedir (İbnü'l-Hümâm, 2003). Hanefiler, yakîni bilgi elde edilememesi sebebiyle işitme ile tanıklığı uygun görmemişlerdir.

Mâlikîler, Sahabeden Abdullah b. Ümmü Mektûm'un şahitliğini örnek göstererek, görme engelli kişinin şahitliğine cevaz vermişlerdir. Her ne kadar tanıklıkta bulunması gereken adalet ve ilim şartlarını taşımasalar da bu vasfı haiz olduklarını gerekçelendirmişlerdir. Zira “İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun...” (Talâk 65:2) ve “Bilerek hakka tanıklık edenler...” (Zuhuf 43:86) ayetleri ele alındığında gözleri görmeyen kişinin; adalet ve ilim sıfatlarını taşımadığı iddiasına karşılık şöyle cevap verilebilir: Gözleri görmeyenin işitmesi göz mesabesindedir ki, çocuğu, eşi ve kölesinin sesini, tekrardan işittiğinde tanınması gibidir. Başka bir deyişle, görme engelli kişi, duyduğu sesi ikinci defada hatırlar. Buradaki şahitlik ise zarurete mebnidir. Gözleri görmeyen kimsenin şahitliğinden kasıt, kelimeleri işitmesi ve işittiklerini nakletmesidir. Eğer elbisenin rengini sorma gibi görmeye dair şahitlik yapması istenirse kabul edilmez. Dolayısıyla Mâlikîler, şahitlikte bulunması gereken ilim sıfatının, salt bilgi anlamı içermediğini savunmuşlardır. Buna göre, sıcaklık-soğukluk sertlik-yumuşaklık; dokunma, rayiha-parfüm ise koklamayı ifade eder. Ancak bir kimsenin sesini işitme ise diğer duyu organları gibi değildir. Zira ses tekrardan duyulduğunda ilim-bilgi içerir (Karâfi, 1994).

Şâfîiler, kimi zaman gözlerin görmesinin de tanıklıkta şüphe oluşturabileceğini ifade etmişlerdir. Buna göre, gözleri gören kimsenin karanlıktaki şahitliği da şüphe içermektedir (Dimyâti, tarihsiz). Öte yandan şahitliği, duyum üzerine değil de bizzat görmeyi şart koşmuşlardır. Hatta bu bağlamda zina cürmünü işleyenleri, “sırf görme ve şهادette bulunma” adına bakılmasına ruhsat vermişlerdir. Burada Şâfîi bilginlerinin; zan ve tahminin ötesinde, kesin bilgi üzerine hüküm vermeye yönelik bir yaklaşım sergiledikleri anlaşılabilir. Bununla birlikte, gösterilmesi/bakılması gereken yerde, gözleri görmeyen kimsenin şahitliği, temyiz yolları karışacağı şüphesiyle kabul edilmez. Zira görme, ilim ve yakîn mesabesindedir. Şâfîilerin, görme yetisi bulunmayan kimsenin tanıklığı hususunda ince bir ayırma gittiği gözlemlenmiştir. Buna göre, talak, nesep sübutu, köle azadı, mali konular, bir kimsenin isminin bilinmesi gibi fiil ve sözle ilgili konularda âmânın şahitliği makbuldür (Dimyâti, tarihsiz).

Yüzü peçeli kadının şahitlikte bulunması sesin anlaşılma ihtimalinden ötürü sahih görülmemektedir. Şayet peçeli kadını destekleyen iki kişi ikrarda bulunursa bu takdirde şüphe giderilir, şahitliği makbuldür (Dimyâti,

tarihsiz).

Görme engelli kişi, işittiği sesi yakinen tanıyorsa Hanbelilere göre şahitliği makbul iken Hanefiler ve Şâfiilerce caiz görülmemiştir. Hanbeliler, gözleri görmeyen kişi, çok yakınlık gösterip sohbet ederek ülfet olunca, yakîni derecede sesin bilineceğini gerekçe olarak göstermişlerdir (İbn Âbidîn, 2003; Şirbînî, 1998; İbn Kudâme, 2023). Şüpheyi beraberinde getirdiği için gözleri görmeyen kimsenin şahitliği, nesep, nikâh, ölüm ve hâkimin bilmediği dili tercüme gibi belirli meselelerde caiz görülmüştür (Karâfî, 1994).

Genel bir değerlendirmede bulunmak gerekirse şunlar söylenebilir: Mezhepler, görme engelli birinin şahitliği hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir: Buna göre, Hanefiler şahitliğin bizatihi görmeyle ilişkili olduğunu savunurken Mâlikîler ise Sahabe'den Abdullah b. Ümmü Mektûm'un şahitliğini delil getirerek görme engelli birinin şahitlik yapabileceğini belirtmişler. Şâfiîlerin ise iki görüşü sentezledikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu iki görüşün birlikte değerlendirilmesi Hanbelîlerde de belirgindir. Diğer taraftan, bazı zamanlarda kesin bilgiye ulaşma veya şüpheyi giderme noktasında zann-ı gâlib dahi yeterli görülmemektedir. Bu da şüphenin, göreceli bir durum olduğu kanaatini vermektedir. Sonuç itibarıyla, beş duyu organlarından ikisi ile de idrak -yakînî bilgi-seviyesine ulaşılabilmesi ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, şüpheyi giderme; tek başına görme veyahut da görmenin hâricindeki iki duyu ile gerçekleşebilir.

Ahras Kimsenin Şahitliği

Sağır ve dilsiz kimsenin, işaretleri anlaşılmazsa, onun ikrarı düşünülemez. Şayet işaretleri anlaşılıyorsa, Hanefilere göre, anlatmak istediklerinin aksi istikametinde anlaşılması ihtimali taşıyacağından şüpheyi barındırır. Dolayısıyla ikrar ve beyyine ile had uygulanmaz. Ahras kimse, meramını ifade etmesi veya anlatmak istediklerini anlatamama ihtimalini barındırmaktadır. Bu da beyyineyi gerekli kılmaz. Şu hâlde, ahras; derdini tam anlatamayan/iyi konuşamayan kişinin durumu nedeniyle şüphe oluşturduğunda hadleri düşürmektedir. İmam Malik, Şâfiî, Ebû Sevr ve İbn Münzir'e göre söz konusu engelli kimsenin; zina dışındaki ikrarı, konuşan gibi muteberse şu hâlde zinada da geçerlidir; had uygulanır (İbn Âbidîn, 2003; Şirbînî, 1998; İbn Kudâme, 2023).

Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîlere göre, işitme ve konuşma engelli kimsenin işaretleri anlaşıldığı takdirde, talak, nikâh, zihar gibi yerlerde şahitliği makbul iken; Hanbelilerce yakînî bilgi elde edilemediği gerekçesiyle cevaz verilmemiştir. Bununla birlikte zaruri hallerde şahitliğe istisnaen izin verilmiştir. Dilsizin şahitliğine ilişkin Hanefiler ve Hanbeliler; ahrasın işaretlerinden yakînî bilgi elde edilemeyeceğinden şahitliğini muteber görmezken Mâlikîler ve Şâfiîler ise İbn Münzir'den delil getirerek sağır ve dilsiz kimsenin şahitliğine cevaz vermişlerdir (Kâsânî, 2003; İbn Rüşd, 1415; Şirbînî, 1998; İbn Kudâme, 2023).

Engelli bireyin şahitliği bağlamında bir değerlendirme yapıldığında şunlar söylenebilir: Mezhep bilginleri, mezkûr engelleri taşıyan kimselerin şahitliği hususunda farklı gerekçeler öne sürerek şahitliğin kabulü yahut reddi yönünde toptan bir hüküm vermemişlerdir. Bu da gösteriyor ki, şüphe barındırması nedeniyle prensip olarak engelli kimsenin şahitlik yapmasına mesafeli yaklaşmışlardır. Öte yandan engelli kimselerin rehabilite edilerek sosyal hayata aktif katılabilmesini sağlayan (özel okullarda ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim alması, işaret dilinin yaygınlaşması vd.) gelişmeler de göz önüne alındığında, bu kimselerin (belirli alanlarda) şahitliklerinin kabul edilebileceği düşünülebilir.

Bir kimse, herhangi bir hadiseyi sadece görse veya her ne kadar görmese de hadiseyi sadece yakinen işitse şu hâlde şahitlik yapabilir. Şehadet “bilerek hakka tanıklık edenler” (Zuhuf 43:86), “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur” (İsrâ 17:36) ayetlerinde, ilmin/bilginin; kalp ile elde edilebileceğine işaret vardır ki, bu da görme ve işitmeye bağlıdır. Dolayısıyla “bir

mesele, güneş gibi görüldüğünde” üzerine şahitlik yapılması emredilmiştir. Şehadetin geçerliliğine yönelik görme ve işitmenin dışında koklama, dokunma ve tatma gibi duyu organlarıyla şahitlik genellikle geçerli değildir. Söz gelimi gasp, itlaf, zina, içki içme, vd. fiillerde görmeyle ilgilidir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus vardır ki, işitme üzerine şahitlikte, duyulan sesin; kimden çıktığını yakinen bilmek gerekir (İbn Kudâme, 2023).

Bedevi ve Kölenin Şahitliği

İslâm, prensip olarak insanları eşref-i mahluk olarak görmüş, medeni-bedevisi ayırmasına gitmemiştir. Ancak çölde yaşayan ve bedevi diye bilinen bir kimsenin, şehirli veya köylüye şahitliği, adilliği konusunda şüphe içerdiğinden caiz görülmemiştir (İbn Kudâme, 2023). Zira okuma yazmasının bulunmaması, cahilliği, karakter, görgü ve olayları kavrama yeteneğinin eksik ya da hiç olmaması nedeniyle, onun şahitliği ya taraflıdır ya da inkâr şeklindedir (Erem, 1964).

Hanefî ve Mâlikî bilginler, kölenin şehadetini tafsilatlı olarak ele alarak şüphenin önüne geçmeyi hedeflemişlerdir. Şöyle ki, kölenin şahitliği, yaygın kanaate göre kabul edilmemektedir. Efendisi karşısında hürriyeti ve söz hakkı bulunmayan köle, şahitlikte tıpkı çocuk veyahut da hayvan gibidir. Ayrıca şahitlik genellikle muayyendir, kemali/olgunluğu gerektirir, köle ise çalışması ve velayeti efendisine bağlı olması sebebiyle eksiktir. Binaenaleyh adalet vasfının bulunmaması ve şüphenin oluşması nedeniyle hadlerde şahitlik yapamaz. Ancak ticari emtia için şahitliği kabul görmüştür. Adalet vasfını haiz olduğu takdirde şahitliğinin geçerli olacağı hususunda sahabeden gelen hadisler mevcuttur (İbn Âbidîn, 2003; Karâfî, 1994). Hanefiler ve Mâlikîlerin yanı sıra, İmam Şâfiî de kadın ve kölenin şehadetini kabul etmezken; Ebu Sevr, kölenin şahitliğini şaz olarak geçerli saymıştır (Şirbînî, 1997; İbn Kudâme, 2023).

Şehadete Niyabet

Şahitlikte kusur olarak değerlendirilebilecek yerlerden biri de şahitliğe niyabet etmedir. Şöyle ki; bir kimsenin, başka bir kimse adına niyabeten şahitlik yapmasıdır. Fıkıh ekolleri, bazı durumlarda niyabet aracılığıyla şahitliğe cevaz verseler de had ve kısasa yönelik davalarda farklı görüşleri savunmuşlardır.

Hanefiler, “Şahitlik, haddizatında meydana gelen bir hadiseye aracılık etmektir; niyabet, bizatihi şahitliğin kendisinde mevcuttur.” ifadesiyle şüphe taşıdığı gerekçesiyle bu tür şahitliği reddetmişlerdir. Zira had ve kısası gerektiren suçu işleyen zanlı ve bu zanlıyı gören şahit bir mekândadır, olaya şahitlik etmeyen kimse de farklı mekândır. Farklı mekânlar ise şüpheyi oluşturmaktadır ki, şüphe de had ve kısası düşüreceğinden niyabet aracılığıyla şahitlik caiz değildir. Şâfiîler, “Nasıl ki, cereyan eden bir hadiseye asaleten şahitlikte bulunmak mümkünse, bir kimsenin başkası adına şahitlik etmesi de makbuldür.” düşüncesiyle had ve kısas davalarında niyabeten şahitlikte bir sakınca görmemişlerdir (Kâsânî, 2003, Şirbînî, 1998).

Nakl-i şehadet, diğer bir tabirle şahitlik üzerine şehadet, genel itibarıyla caiz görülürken şüphe sebebiyle bazı durumlarda hükmün bozulmasına yol açmaktadır. Mahkemeye konu hadiseyi gören ve ilk şahide asıl, bu şahadeti nakleden ikinci tanığa da fer denir ki, fer’î konumdaki kimsenin şahitliğine ihtiyaç gereği cevaz verilmiştir (Karâfî, 1994).

Bir olayda, başkasının şehadeti üzerinden şahitlik yaparak delil getiren kimsenin durumu hakkında farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Buna göre, hâkim; bir kimsenin, başka bir kimsenin şahitliği üzerinden şahitlik etmesiyle hüküm verse, kendisinden nakil yapılan kişi bu şahitliği inkâr etse hükmün bozulması veyahut da hükümden rücu edilmesinde ihtilafa düşülmüştür. Bazı bilginler rücu nedeniyle zina suçunda şüphenin meydana gelmesiyle kazif haddi uygulanması savunurken, İmam Malik şahitlikte asıl olanın, birinci ağızdan duyan kişi olması münasebetiyle

hükümün bozulmasını benimsemiştir. İbn-i Kasım ise şu görüşü belirtmiştir: “Hüküm verilmeden önce birinci (asıl şahit olan) kişi gelse bile hüküm yürürlüğe konulur, asıl ve fer’î (olan ikinci kişiye) ceza verilmez. Şayet hükümden sonra asıl şahit gelirse, bu takdirde müşkil oluşur ve ikinci kişinin cezalandırılmaması gerekir.” İmam Mâlik, yukarıda serdedilen olay üzerine, şu fikri savunmuştur: “Birinci şahide zina şahitliği nedeniyle had uygulanmaz, karardan rücu edilir.” Karâfi ise “birinci kişinin şahitliğinin asıl; ikincini ise fer’î olması, buradaki olayı müşkil kılmaktadır. Dolayısıyla meydana gelen şüpheyi birlikte, ceza verilmemesi ve de hükümün reddedilmesi” fikrini benimsemiştir (Karâfi, 1994).

Şahitlik üzerine şهادette bulunmakta, aktarma esnasında galat, hata ve yalan ihtimali vardır ki, doğru aktarmaya nispetle fazladır. Dolayısıyla zaruri haller dışında şüpheyi barındırdığı gerekçesiyle Hanbelilerce uygun görülmemiştir. Zorunlu haller de sıkı şartlara bağlanmıştır. Buna rağmen vehim, galat, zayıflık ve zan (şüphe) taşıdığı da vurgulanmıştır (İbn Kudâme, 2023).

Asıl şahit, nakledilen ifadeyi inkâr ettiğinde veya mesafe bakımından (uzaklık/yakınlıkta) şüpheyi düşerek nakilden kaçındığında, İmam Mâlik hükümün bozulacağına hükmetmiştir. Yine aynı şekilde hâkim, hükmü karara bağlamadan evvel gerçekleşse, şهادetten rücu gibi şahitlik düşer (Karâfi, 1994).

Şahitlerin unutulması ve zaman aşımı gibi gerekçeler göz önüne alındığında, olayın ebedileşmesine istinaden zarurete binaen şahitlik üzerine şهادete izin verilmiştir. Bununla birlikte, gerçek bilgi elde edildiğinde, işitme üzerine şahitliğe ihtiyaç kalmamaktadır. Mâlikî bilginler, bu bahiste görüş birliğinde bulunmakla birlikte, uygulama sahasında ihtilafa düşmüşlerdir (Karâfi, 1994).

Şâfiler, şهادet üzerine şهادeti belli şartlar altında kabul etmişlerdir. Buna göre tanıklıkta bulunacak kimsenin gaipliği, mesafenin uzaklığı veya ulaşımında can güvenliği gibi zaruretlere binaen hâkim, ikinci ağızdan olayı dinler. Yalnız tanıklıkta bulunacak kimse, şahidin şahidi olduğunu mahkeme esnasında beyan eder. Şu kadar var ki, şهادette bulunacak kimse ile hakkında şahitlik yapılacak kimse arasında husumetin bulunmaması şarttır. Şayet husumet varsa şahitliği kabul görmez (Dimyâti, tarihsiz). Muhakeme esnasında, yakînî bilgiye ulaşma ve bunun üzerine hüküm bina etme adına her türlü çabanın ve titizliğin gösterildiği anlaşılmaktadır.

Erkeklerin bilemeyeceği bekâret, hayız ve doğum gibi yerler dahi tek bir kadının şahitliği mutlak olarak makbul değildir. Böyle durumlarda, “şهادet üzerine şهادet” ile kadınların şahitliklerine başvurulur (Dimyâti, tarihsiz).

Şahitlikte İhtilaf

Zina, sirkat ve cinayet gibi haddi gerektiren suçlarda, farklı mekânlarda ve de farklı tanıklıklar şüpheyi barındırmıştır. Buna göre, uzak mekânda bulunan bir kimse, zanlının; Zeyd’i öldürdüğüne dair beyyine sunmak suretiyle şهادette bulunsun, aynı zanlı hakkında, başka bir kimse de Amr’ı o günde katlettiği hususunda tanıklıkta bulunsun, bu takdirde iki şahitlik de düşer. Yine bu cümleden olmak üzere, bir günde, iki yerde zina cürmüne şahitlik edilse bir had uygulanır. Ancak mezkûr iki şahitlikten biri hırsızlık yönüyle, suçu gerektiren fiiller bir arada bulunmadığı için şahitlik düşer (Karâfi, 1994; İbn Kudâme, 2023).

Zina suçunun işlendiğine dair, dört şahidin ikisi, “şu evde zina yaptılar” diğer ikisi de “öteki evde zina yaptılar” diye farklı evleri gösterebilir veya her iki grup da farklı beldelerde veya da farklı günlerde gerçekleştiğine dair tanıklıkta bulunsalar, şu hâlde; İmam Malik ve İmam Şâfi’ye göre dördüne de kazif uygulanır. Nehâî, Ebû Sevr ve Hanefilere göre, had uygulanmaz; zina için istenen adet tamamlanmıştır. Hanbelilere göre, zina cürmünün sabit olabilmesi için gerekli olan “bir mekân” ispat edilememesi sebebiyle kazif haddi gerekir. İhtiyat ve şüphe bakımından da zina haddi uygulanmaz (Kâsânî, 2003; İbn Rüşd, 1415; Şirbînî, 1997; İbn Kudâme, 2023).

Zina suçunun ispatı konusunda fukaha, mekân birliği konusunda da farklı görüşleri benimsemişlerdir. Şahitlerden ikisi, evin bir köşesinde/odasında, öteki iki de başka bir köşede/odada mezkûr suçun işlendiğine tanıklık etseler, şu hâlde; Hanefiler ve Şâfililer, mekân birliğe tahakkuk etmediğinden ötürü beyyinenin gerçekleşmediğini haddin uygulanamayacağını savunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel’den mervi bir görüşe göre, mevcut durumda, her iki beyyine, her ne kadar farklılık arz etse de bir beyyine gibi değerlendirerek şehadetin kabulüyle zina haddi uygulanabileceğini benimsemişlerdir. Hanbelilerin diğer görüşüne göre ise zina suçu işleyenlerin; mezkûr fiili, bir tarafta başlayıp diğer tarafa taşınmaları veya her iki tarafta yapmalarından hareketle, şahitlerin ifadeleri, doğru olması muhtemeldir; netice itibarıyla tanıklıkları makbuldür. Öte yandan, hadise, farklı/uzak yerlerde meydana gelse, şahitliğin kabulü mümkün değildir.

Konu bağlamında, “madem ki iki suça tanıklık edilmesi ihtimal dâhilindeydi, peki o zaman niçin ihtimal dâhilinde olan ve kesinlik kazanmayan bir hadisede niçin had uygulanıyor?” sorusuna şöyle cevap verilir: “Haddizatında burada, mekân birliği hususunda ittifak bulunsaydı, ihtimal nedeniyle had vacip olurdu. Ancak şu kadar var ki, bir nehrin iki tarafı gibi mekân uzaklığından bahsedilseydi, bu takdirde bir fiilin teessüsü mümkün görünmez, tanıklık için de geçersiz olurdu. Şu hâlde mekân yakınlığı, şahitliğin geçerliliğine gerekçedir ve şüphe yoktur” (İbn Kudâme, 2023).

Şahitlik niteliklerini taşıyan iki erkek, bir kimse hakkında, “şu iki maktulden birini öldürdüğüne” dair tanıklıkta bulunsa, bu şehadet makbul değildir. Yukarıdaki mesele hakkında, Hanbeli bilginleri arasında, şahitlerin beyanıyla zanlının ifadelerindeki, (cinayette ittifak ve cinayetin nasıl işlendiğinde ihtilaf) farklılık ele alınmıştır. Buna göre, iki tanık; “katil, şu iki kişiden birini öldürdü” diye şahitlik etse veya iki tanıktan biri “cinayeti o işledi” diğeri de katilin, “cinayeti işlediğine dair bulunduğu ikrara” şahitlik etse veyahut da cinayetin; kılıç ya da bıçakla gerçekleştirildiğine dair iki farklı ifade verilse, bu takdirde şahitlik sabit olmamıştır. İmam Şâfi’ ise, iddiada bulunan kimsenin şahitliği doğruluk yönünde zannı galibe ulaşmasından ötürü buradaki tanıklığı, kadının veya kölenin şahitliğine benzetmiştir (Şirbîni, 1997; İbn Kudâme, 2023).

Teklîfe Yönelik Şüphe: Kadınların Şahitliği ve Şüphe

İslâm’ın, prensip olarak cinsiyet farklılıklarına izafi yaklaştığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle kadının erkekten veyahut da tam tersi erkeğin kadından üstünlüğü duruma göre değişkenlik arz etmektedir. “Allah’ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar” (Nisâ 4:34) ve “Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır” (Hucurât 49:13) ayetleri incelendiğinde üstünlüğün; kulluk vazifesini en iyi yerine getiren olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan gerek dünyevi gerekse uhrevi bazı tekliflerin, cinsiyete göre değişkenlik arz etmesi, bu durumun geçmişten günümüze kadar tartışılmasına yol açmıştır. Tartışmaya konu edinen meselelerden birisi de tanıklıktır. Tartışmaların odak noktası ise, zina ve hadlere ilişkin davalarda tanıklıklarının kabul edilmemesi yahut bir erkek yerine iki kadının şart koşulmasıdır. Konuyla ilgili muhtelif çalışmalar yapıldığı gözlemlenmiştir. Biz burada, kadının tanıklığının kabul edilip edilmeyen yerleri, şüphe ekseninde iki başlık altında ele alacağız.

Kadınların Şahitliğinin Kabul Edildiği Yerler

Bazı istisnai hallerde, kadınların münferiden şahitliği fukaha nezdinde ihtilafa neden olmuştur. Buna göre, bekâret, doğum ve erkeklerin muttali olamayacağı gizli ayıp gibi bazı durumlarda, Hanefiler; adet aramaksızın bir kadının şahitliğini kabul etmekle birlikte, biri kadın iki kişinin şehadetini ihtiyat olarak benimsemiştir. Hanbeliler

de bu görüşü benimsemişlerdir. Mâlikîler ve Şâfiîler; kadınların istisnai durumlardaki şهادetinde, adedi şart kılmıştır. Mâlikîler; zarurete binaen iki şahidi yeterli görürken, Şâfiîler ise “Şeriat nezdinde bir erkek; iki kadın yerine geçeceğinden iki erkeğin şahitlik yapması gereken yerde dört kadının tanık olması gerekir” fikrinden hareketle, dört kadın şahidin bulunması gerektiği, görüşünü savunmuşlardır (İbnü'l-Hümâm, 2003; Kâsânî, 2003; İbn Rüşd, 1415; Şirbînî, 1997).

Hanefiler, bir kadının şahitliğinin kabul edilebileceğini şöyle temellendirmişlerdir: Şahitliğin adedi taabbudîdir. Nitekim meydana gelen bir olayda tek kişinin şهادeti, doğruya veya yalana ihtimali bulunduğundan zan ifade eder. Ancak buradaki durum şahitliğin ötesinde, adil bir kişinin haber vermesidir. “Hz. Peygamber, doğumu gerçekleştiren ebenin şahitliğini kabul etti” (Dârekutnî, 233/4) rivayeti de delil olarak gösterilmiştir (Kâsânî, 2003). Buradan hareketle, kadınlar; talak, vekâlet, nesep, köle azadı, vasiyet ve (icâre, şufa ve şart muhayyerliği gibi) izne bağlı mali işlemlerin hâricindeki muâmelâta ilişkin davalarda, bir erkek iki kadınla birlikte şahitlik yapabilir (İbnü'l-Hümâm, 2003).

Mâlikîler, tıpkı Hanefiler gibi belirli alanlarda, kadının; tek başına yemin vererek 16 yerde şahitlik yapabileceğini belirtmişlerdir: (1) İcâre, vedia, karz, kıraz ve alışveriş gibi mallara yönelik akitlerde, mala kefalette, hataen katil ve kısası gerektirmeyen amden katil diyetlerinde. (2) Nikâh, talak, ricat, muhsanlık, köle azadı, velâ, nesep sübutu, sirkat vb. haller. (3) Ticari emtia değil de köle azadı ve talak gibi bedene müteallik mallarda. (4) Vekalet, hâkimin sicil kaydı gibi ticari emtiaya yol açan tanıklıkla birlikte, zevç veya zevcenin ölümünden sonra nikâha yönelik meseleler. (5) Borç ikrarı ve ticari emtiaya yönelik akitlerde tarih, talak ve köle azadı gibi bedene yönelik akitlerde tarihin bilinmesi. (6) Amden katil. (7) Amden yaralama. (8) Zina. (9) Zina ikrarı, hâkimin zina cürmünü sicile yazması durumunda. (10) Doğum, hayz gibi sadece kadının muttali olabileceği haller. (11) Doğum, hayız gibi durumların şahitlik üzerine tanıklıkta. (12) Fabrika, matem yeri, hamam gibi yerlerde cereyan eden yaralama ve cinayetlerde. (13) Tercüme işleri ve iz sürmede. (14) Doktor ve bilirkişilik. (15) Tanıklığa ihtiyaç duyulduğunda (istifada). (16) Ticari emtiaya yönelik şahitliklerde (Karâfi, 1994).

Mâlikîlerin, bazı istisnai durumların dışında kadının şahitliğini geçerli görmedikleri anlaşılıyor. Buradan hareketle, kadının; şahitliğinin kabul edildiği yerlerde, adil ve tek kalması halinde şهادeti makbuldür. Yine bu meyanda, hastalık gibi sadece kadınların muttali olabileceği durumlarda -dinine bakılmaksızın- şahitliğine itibar edilir (Karâfi, 1994). Özellikle kadınlara mahsus hallerde, bir kadının şهادetiyle hâkimde zannı galip olduğu takdirde hükmü uygulaması vaciptir (Karâfi, 1994).

İmam Şâfiî, ticari emtiaya ilişkin meselelerde kadınların (erkeklerle birlikte) şahitlikte bulunmasına zarureten ve kul hakkını koruma adına izin verileceğini şu gerekçeyle savunmuştur: Kadınlar; akıl noksanlığı, hafıza zayıflığı sorumluluk yüklenmedeki kusurları nedeniyle bu sorumluluğa ehil değildir. Şahitlik ise, hafıza, müşahade ve sorumluluğu iktiza eder ki, bu da şüpheyi meydana getirir (İbnü'l-Hümâm, 2003).

Kadınların Şahitliğinin Kabul Edilmediği Yerler

Hanefiler, had ve kısasa müteallik davaların dışındaki tüm davalarda, kadınların şahitlikte bulunabileceğine cevaz verirken; Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî ekolleri, kadınların, akıllarının noksanlığı ve erkeklerle hasımlığa ehil olmamaları gerekçesiyle cevaz vermemişlerdir (İbnü'l-Hümâm, 2003; Kâsânî, 2003; İbn Rüşd, 1415; Şirbînî, 1997). Bu üç ekol, “İşlerini bir kadına bırakan topluluk asla felah bulamaz” (Buhârî, Meğâzî, 82, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 75) rivayetini delil göstermişlerdir. Buradan hareketle Mâlikîler, talak ve köle azadıyla ilgili bahislerde, kadınların şahitliği şüphe oluşması nedeniyle kabul edilmez. Dolayısıyla şهادete konu edilen ve talak veren erkeğin ve de köle azadında bulunan efendinin yemin vermesi gerekir (Karâfi, 1994).

Had ve kısasa ilişkin yargılamada, şahitlikte bulunacak kimsenin erkek olması şart koşulmuştur. Kadınların şahitliği makbul değildir. Had ve kısas gibi Allah hakkına ilişkin davalar, şüphe ile düşmektedir. Nitekim bu uygulama, Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devrinde kadınların had ve kısasa ilişkin davalarda şahit olarak kabul görmemesi teamül haline gelmiş, gerekçe olarak da erkeğin yerine geçmesinin, bedeliyye şüphesini meydana getireceği yönündedir. Hatta üç erkek ile birlikte iki kadının şahitliği dahi reddedildiği gözlemlenmiştir. Netice itibarıyla zina haddinde dört erkek olmadığında bedeliyye şüphesi, hakiki şüphe gibi değerlendirilerek mevzu bahis had düşmüştür (İbnü'l-Hümâm, 2003).

Kadınlar, yaratılış itibarıyla zayıf yaratılmıştır ki, akıl ve din bakımından noksanlıkları, zabıtta karışıklığa ve sorumluluk yüklenmekteki kusura sebebiyet vermektedir. Fıtratları itibarıyla gaflet ve hatada bulunmalarını gerekçe gösteren İmam Şâfiî; asıl itibarıyla kadınların şahit olarak dinlenmemesi gerektiğini savunarak hadlerle ilgili davlarda kadınların dinlenemeyeceğini belirtmiştir. Ebu Hanife ise, konuyu şöyle gerekçelendirmiştir: “Şahitlik ehliyeti, eda, zabıt ve müşahededen teşekkül eder ki, müşahade ve zabıt; şahit için ilim, eda ile hâkim için ilim/bilgi elde edilir. Müşahade ve zabıt, şahitlik ehliyetine değil de eda ehliyetine mütealliktir. Hatta velayet için ehil olduklarını dahi söyleyenler vardır ki, hürlük ve miras bakımından erkek gibi aynı haklara sahiptirler.” Dolayısıyla kadınların şahitlikleri kabul edilir (İbnü'l-Hümâm, 2003; Şirbînî, 1997).

Dört şahit, bir kadının zina cürmü işlediğine tanıklık etse, sika kadınlar da mezkûr kadının bakire olduğuna şahitlikte bulunsa, bu durumda; Şabî, Sevrî, Şâfiî, Ebû Sevr ve Hanefilere göre şahitlere ve bakire kadına had gerekmez. İmam Malik'e göre, hadlere ilişkin bahislerde kadının şahitliğinin söz konusu olamayacağından, bununla birlikte tanık sebebiyle hadlerin düşmeyeceğinden had uygulanır. Hanbelilere ise şu görüşü benimsemişlerdir: Bekâret; kadınların şahitliğiyle sabittir, bekâretin mevcudiyeti zahiren zinayı engeller. Çünkü zina, erkeğin tenasül uzvunun, kadının fercine girmesiyle husule gelir ki, bekâretin sübutuyla birlikte zinanın gerçekleşmesi düşünülemez. Dolayısıyla zina vuku bulmadığında had düşer. Veyahut da mecbub kimsenin zina yaptığına dair beyyine getirilse, şahitler; dört adedini tamamlamaları ve doğruluk ihtimalinden mütevellit had düşer. Zira mecbub kişinin mübaşeret gerçekleştirmesinin akabinde bekâretin gitmediği de muhtemeldir ki, şu durumda şüphe oluşur; had ikame edilemez. Erkeklerin muttali olamayacağı yerlerde kadınların tanıklığı makbul görüldüğünden bir kadının şahitliğiyle yetinmek vaciptir. Retkâ kadınla birlikte mecbub erkeğin zina yaptığına dair şahitlik yapılsa, insanların; çoğunun bilmediği bir hususta yalan söyledikleri yakinen bilindiğinden şahitlere kazif haddi uygulanması gerekir (Kâsânî, 2003; Şirbînî, 1997; İbn Kudâme, 2023).

Bakara 2:282 ayeti, kadının tek başına tanıklığına engeldir. Bu durum ise, akıl zayıflığı ve hafızalarının güvenilmez olması şeklinde gerekçelendirilmiştir (Karâfî, 1994).

Bâbertî (v. 786/1384), kadınların şahitlikte bulunamayacağı hususunda gösterilen akıl noksanlığı gerekçesini sathi bulmuş, nefsin mertebelerini dört kısımda inceleyerek meseleyi temellendirmiştir. Şöyle ki, teklifin menâtında, kadınlarda akıl noksanlığı yoktur, insani nefis için dört mertebe vardır: (a) Fıtratın başlangıcından beri tüm insanlarda bulunan “heyûlânî akıl.” (b) Teklifin menatıdır ki, cüzlerde beş duyu organlarının kullanılmasıyla bedihiyat oluşur. Bu da düşünmeler sonucu fikrin elde edilmesine yol açar ve meleke-i akıl şeklinde isimlendirilir. (c) “Akl-ı fiil” denilir ki, öngörülen teorilerin (النظريات المفروغ) elde edilmesidir; kişi, dilediğinde ihtiyaç duymadan iktisap eder. (d) “Akl-ı müstefâd” olarak adlandırılır ki, olayı gözünde canlandırma ile müşahedeye yönelir (İbnü'l-Hümâm, 2003; Behnesi, 1983).

“Ebu Said şöyle dedi: Bir kurban ya da Ramazan Bayramı'nda Resûlullah yanımıza, namaz kılınacak

musallaya çıktı. Kadınların yanına uğradı da: 'Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz. Çünkü sizler bana cehennem ahalisinin çoğu olarak gösterildiniz' buyurdu. Kadınlar: 'Yâ Rasûlallah, neden?' diye sordular. Resûlullah: 'Çünkü siz çokça lânet eder ve kocalarınızın yaptığı iyiliğe karşı nankörlük edersiniz. Akı ve dini eksik olup da akı başında adamların aklını çelen sizin gibisini görmedim' buyurdu. Kadınlar: 'Dinimizin ve aklımızın eksikliği nedir yâ Resûlallah?' dediler. 'Kadının şahitliği, erkeğin şahitliğinin yarısı değil midir?' Kadınlar: Evet, dediler. 'İşte bu aklının eksikliğindendir. Hayız olduğu zaman da namaz kılmaz, oruç tutmaz değil mi?' buyurdu. Kadınlar: Evet, dediler. 'İşte bu da dininin eksikliğindendir', cevabını verdi. Tabi ki bundan dolayı kadınlar kınanmaz ve hesaba çekilmezler. Çünkü bu yaratılışlarının aslındandır. Ancak Nebi kadınlarla fitneye uğramaktan sakındırmak için uyarmıştır. Bundan dolayı azabı nankörlük ve diğer şeylere bağlamıştır. Yoksa onlardaki eksiklikten dolayı değildir. Çünkü onların seçme durumu yoktur. Hiçbir halde bu durumu başlarından def edemezler" (Müslim, İman, 79).

Bu rivayet, kadınların akıl noksanlığı sebebiyle şüphenin vücuda gelmesine delil getirilmiş ve de mezkûr noksanlığın yukarıdaki tasnife göre akl-ı fiil olarak isimlendirilen üçüncü mertebedir (İbnü'l-Hümâm, 2003; Behnesi, 1983). Akıl noksanlığı kavramı, bu bağlamdan koparılıp direk telaffuz edildiğinde kadınların şahitliğinin farklı bir mecraya sürüklendiği gözlemlenmektedir.

Ayrıca kadınların şahitliğiyle genel anlamda, "Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar" (Bakara 2:282) ayeti ve İbn Şihâb ez-Zuhrî'nin; Hz. Peygamber ve Sahabe dönemindeki uygulamalar delil olarak gösterilmiştir (Kâsânî, 2003).

Günümüz muhakeme usulüne göre, hâkim; kadın tanığın psikolojik durumunu analiz ederken şunları göz önünde bulundurması gerekmektedir: Kadınların duygusal yönleri ağır basmaktadır. Bunun sonucunda insanların giyim, makyaj, dış görünüşünü hatırlarında tutarlar (Canpolat, 1974). Bu bilgi doğrultusunda, fıkıh bilginlerinin; kadınların şahitliğine yönelik ayet ve hadisleri değerlendirirken şüphe bağlamında son derece isabetli hükümler verdiği anlaşılmaktadır.

Serdedilen tüm bilgilerden hareketle şu tahlil yapılabilir: Kadının tanıklığı şüpheyi beraberinde getirmesinden ötürü Hanefilere göre had ve kıyasın dışında makbul iken; diğer ekollerde ise "şüphe" nedeniyle kadınların şahitliği reddedilmiştir. Kadınlar hakkındaki akıl noksanlığı rivayetindeki noksanlık kavramı, salt eksiklik şeklinde değerlendirilmemiş, alimlerce derinlemesine irdelenmiştir. Netice itibarıyla, kadınlara, büyük sorumluluk gerektiren tanıklık meselesinde, belirli sınırlamalar getirilerek onların bu ağır sorumluluğa girmesi şer'an engellenmiştir ki, kanaatimizce de yerindedir.

Sonuç

İslâm, toplumsal hayatta barış ve huzur düzeninin korunmasına büyük önem atfetmiş, bu doğrultuda bireylerin hak ve hukukunun güvence altına alınmasını sağlamak amacıyla adaletin tesisini temel bir ilke olarak benimsemiştir. Adaletin sağlanmasındaki temel unsurlardan biri de şahitlik kurumudur. Erken dönemlerden itibaren şahitlik müessesesinin belirli şartlara bağlı olarak icra edildiği, zamanın değişmesiyle birlikte bu şartlara ilave koşulların getirildiği ve söz konusu koşulların çoğunlukla şüphe olgusuyla irtibatlı olduğu görülmektedir.

Şahitlikle ilgili meseleler genellikle fûrû-i fıkıh kapsamında ele alınmakla birlikte, bu konuların bağımsız başlıklar altında veya Edebü'l-Kâdî adıyla telif edilen müstakil eserlerde de işlendiği görülmektedir. Söz konusu kaynaklarda, şüphe tevehhümünü bertaraf etmeye yönelik hükümlerin sistematik biçimde inşa edildiği ortaya çıkmıştır.

Mahkeme huzurunda kul hakkının zayi olmaması için, olaya tanıklık eden kişinin hâkim karşısında şahitlik yapabilmesi belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartların, şüphe ve şüphe ihtimalini ortadan kaldırma amacıyla ihdas edildiği görülmektedir.

Şahitlik şüphe arasındaki ilişki, yargılama, ahlâkî tutum ve davranış, psikolojik, teklife muhatap olma (teklif-tekellüf) ve şer'an engel/kusur görülen yerlerde ortaya çıkmıştır. Yargılama esnasında hâkimin, bu ağır sorumluluk gerektiren görevi yerine getirebilmesi için, en başta yargı bağımsızlığı güvencesi altında, soruşturmayı/davayı şeffaflıkla yürütecek nitelikte yargılama usulünü iyi bilmesi, liyakat ve yetkinlik taşımasının yanı sıra, toplum içerisindeki saygınlığına zarar verebilecek tutum ve davranışlardan uzak durması son derece önemlidir. Şahitlerin şهادetinde şüphenin meydana gelmemesi için şahitlik nisabı şart koşulmuş, zina haddi için dört erkeğin, diğer davalarda ise iki erkek ya da bir erkekle birlikte iki kadının hazır olması gerekli kılınmıştır. Şahitlik ve şüphe bağlamında hem şahitler hem de hâkimler için belirli kıstaslar getirildiği ortaya çıkmıştır.

Tanığın ahlâkî bakımdan örnek bir kişiliğe sahip olması önemsenmiş, bu doğrultuda tezkiye ve mürüvvet kavramları geliştirilerek şahitliğe ilişkin hükümler bu kavramlar üzerine bina edilmiştir. Benzer şekilde, mahkemenin mehabetine gölge düşmemesi ve adaletin sağlanması hususunda herhangi bir şüphe oluşmaması için davayı yürüten hâkimin de ahlâkî yönden örnek teşkil edecek bir karaktere sahip olması şart koşulmuştur.

Yaratılış itibarıyla psikolojik yönden bazı zafiyetleri bulunan insanın, ağır sorumluluk gerektiren tanıklığı yerine getirebilmesi için ruh hâlinin tanıklığa elverişli olması, tesanüt bağı bulunan akraba, yakın, ortak ve meslek gurubu gibi zümrelere karşı davalarda, belirli kısıtlamalar getirildiği gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Apaydın, H. Y. (2010). Şahit. T. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 38, s. 278-283). İstanbul: TDV İSAM.
- Avcı, F. (2025). Fakihlerin Nasslardaki Makâsıdı Tespiti ve Bunun Furû-u Fıkha Yansımaları (Şahitlik Örneği). Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (25), 190-212.
- Başoğlu, T. (2012). Tezkiye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 41, s. 77). İstanbul: TDV İSAM.
- Behnesi, A. (1983). Nazariyyetü'l-isbât fi'l-fikhi'l-cinâiyyi'l-İslâmî. Kahire: Dârü's-Şurûk.
- Bilmen, Ö. N. (t.y.). Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu (Cilt 3). İstanbul.
- Buhârî, E. A. M. b. İsmâîl. (1423/2002). el-Câmi' u'l-Müsne'dü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihî-Sahîhu'l-Buhârî. Beyrut: Darü İbn Kesir.
- Canpolat, Ş. (1974). Usul hukukunda tanıklık ve psikolojisi. Adana: Kemal Matbaası.
- Cürçânî A. b. M. (t.y.) Kitâbü't-Ta'rîfât Medine: Dârü'r-Reyyân
- Dâmâd Efendi, A. (1998). Mecma'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur (Cilt 3). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Dârekutnî A. b. Ö. (1424/2004). Sünenü'd-Dârekutnî, thk. Şuayb el-Arnaût Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Dimyâtî, E. B. (t.y.). İânetü't-Tâlibîn (Cilt 4, 9). Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Ebü Dâvûd, S. (1418/1997). Sünenü Ebî Dâvûd, (C. 1-5). Beyrut: Dârü İbn Hazm.
- Eğilmez, N. K. (1955). Şahadet ve Şahidin Psikolojisi. Ankara Barosu Dergisi, 6, 399-402.
- Erdoğan, M. (2016). Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Erem, F. (1964). Adalet psikolojisi. Ankara: Ajans-Türk Matbaası.
- Fendioğlu, H. T. (1996). İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Hukuku Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Gönenç, H. (t.y.). el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Müeyyessera, (Cilt 1). İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye.
- Hanbel A. H. (1416/1995). el-Müsne'd, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Hassâf, E. B. A. b. Ö. (1978). Edebü'l-Kâdî, (Cilt 1). Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd.
- Horozcu, Ü. (2024). Akrabalık Dostluk ve Arkadaşlık Bağları Ölçeğinin Geliştirilmesi: Güvenirlilik ve Gerçek Analizi. Eskiye, 54(Eylül), 933.
- İbn Âbidîn, M. E. (2003). Reddü'l-Muhtâr âla'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhü Tenvîrü'l-Ebsâr (Cilt 11). Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Âşûr, M. T. (1386). Makâsıdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye. Tunus: Mektebetü'l-İstikâme.
- İbnü'l-Hümâm, K. (2003). Fethu'l-Kâdî (Cilt 7). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Kudâme, M. (2023). el-Muğnî PDF.
- İbnu Mâce, E. A. b. Y. (1431/2010). Sünenü İbn Mâce. Beyrut: Dârü's-Siddîk
- İbn Manzûr, M. (t.y.). Lisânü'l-Arab (Cilt 1, 3, 13, 14). Beyrut: Dârü Sâdır.
- İbn Nüceym, Z. (1997). el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik (Cilt 7). Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Rüşd, M. b. A. b. M. (1415). Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid (Cilt 4). Kahire: Mektebetü İbn Teymiye.
- Karâfî, Ş. A. (1994). ez-Zahîra (Cilt 10). Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Kâsânî, A. (2003). Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi' (Cilt 4, 9). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Komisyon. (1945). M. P. Fabreguettes, Adalet Mantiğı ve Hüküm Verme Sanatı. Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası.

Konevî, K. A. (1986). Enîsü'l-Fukahâ fi Ta'rîfâtî'l-Elfâzî'l-Mütedâvile beyne'l-Fukahâ. Cidde: Dârü'l-Vefâ.

Mâverdî, E. H. (1972). Edebü'l-Kâdî (Cilt 1). Bağdad: Matbaatü'l-Ânî.

Mâverdî, E. H. (1994). el-Hâvî'l-Kebîr (Cilt 17). Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye.

Mâverdî, E. H. (2006). el-Ahkâmu's-Sultâniyye. Kahire: Dârul-Hadîs.

Müslim, E. E. M. b. E. el-K. (1419/1998). el-Câmiu's Sahîh (Sahîhu Muslim).Riyad: Beytü'l-Efkâr.

Nesâî A. Ş. (1429/2008). Sünenü'n-Nesâî, Thk. Z.S. Alefe Riyad: Dârü Tuveyk.

Nisâbü'rî, E. A. M. b. A. el-H. (1439/2018). el-Müstedrek ale's-Sahîhayn. Thk. A. Mürşid, Beyrut: Dârü'r-Risaleti'l-Âlemiyye.

Serahsî, M. (t.y.). el-Mebsût (Cilt 16). Beyrut: Dârul-Ma'rife.

Şîrbînî, Ş. M. b. A. el-H. (1997). Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzî'l-Minhâc. (Cilt 4). Beyrut: Dârul Marife

Tirmîzî, M. (1438/2016). Sünenü't- Tirmîzî. Beyrut: Dârul-Te'sîl.

Yeğengil, R. (1937). Şahitlik ve Şahidin Psikolojisi. Ankara: Hapisane Matbaası.

Zeylei, C. (t.y.). Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye. Thk. M. Avvâme, Cidde: Müessesetü'r-Reyyân

Zuhaylî, M. M. (1980). et-Tanzîmü'l-Kazâi fi'l-Fıkhi'l-İslâmî ve Tatbîkühû fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye. Dîmeşk: Dârü'l-Fikr.

Elektronik Kaynaklar

(<https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/alintilar/1439.pdf>) (16.11.2025).

<https://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/tarih-arastirmalari/osmanlida-yarginin-isleyisi.html> (25.11.2025).